

Er det en sammenheng mellom utenlandsadopterte barns tilknytning og trivsel i barnehage?

PED-3901

Kirsti Linaker Sylvarnes

*Mastergradsoppgave i spesialpedagogikk
Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning
Universitetet i Tromsø
Våren 2011*

Forord

Jeg har fått gleden av å studere tema og problemstilling som har interessert meg lenge.

Jeg takker mine vakre og kjære barn Hermann José, Kristi Rosa og Astri Michell som vi var så heldige å bli foreldre til gjennom adopsjon. Barna mine har lært meg mye om tilknytning; Lek, samspill, latter og alvor. Takk for oppmuntringstegninger, magibokser, kos og klemmer under hele den lange skrivingen! Takk til min kjære mann, Rune for tålmodighet, oppmuntring og korrekturlesing.

Takk til veileder Richard Haugen for konstruktive, kloke og raske tilbakemelding. Du har stilt meg gode spørsmål og gitt meg tid til refleksjon underveis.

Jeg har lært mye i jobben med barn og voksne i barnehagen. Det er mange flotte barn og dyktige voksne som gir av seg selv for å skape trivsel og trygghet i hverdagen. La oss oppmuntre hverandre i den viktige jobben som gjøres. Takk til venner, familie, kollegaer i Breivika studentbarnehage og PPT i Tromsø kommune som har oppmuntret meg i arbeidet med oppgaven.

Det er med glede og vemod jeg er ferdig. Jeg stolt av meg selv som endelig kom i mål. Jeg har likt mange av dagene og kveldene med oppgaven. Innimellom har det vært slitsomt men mest av alt lærerikt. Kunnskapen og bevissthet om tilknytning er økt betraktelig. Gode tilknytningsbånd varer hele livet i gjennom.

Jeg håper andre vil ta del i oppgaven og at den kan gi inspirasjon.

God lesning.

Hilsen Kirsti

På forsiden har Astri tegnet et bilde med tittelen "*Åpent og lukket*".

Innledning og problemstilling	1
Begrepet tilknytning.....	3
○ <i>Tilknytningsteorier – ulike perspektiver .....</i>	3
○ <i>Tilknytning og relasjon .....</i>	6
Hvilke komponenter inngår i tilknytningsbegrepet?	9
○ <i>Tilknytning, emosjonelle sider og bånd. ....</i>	9
○ <i>Trygg base.....</i>	12
○ <i>Morsfiguren som rollemodell.....</i>	13
○ <i>Kort oppsummering.....</i>	15
Hvordan vises tilknytningen i praksis?	16
○ <i>Tilknytning og atferd.....</i>	16
○ <i>Felles oppmerksomhet, felles intensjoner, felles affektive tilstander.....</i>	19
○ <i>Fremmedsituasjonen og tilknytningsmønster.....</i>	21
○ <i>Kort oppsummering.....</i>	26
○ <i>Kulturelle variasjoner i tilknytningen .....</i>	26
○ <i>Oppsummering av begrepet tilknytning .....</i>	28
Begrepet trivsel.....	29
○ <i>Trivsel og livskvalitet .....</i>	31
○ <i>Forventninger og trivsel.....</i>	34
○ <i>Oppsummering av begrepet trivsel .....</i>	36
Utenlandsadopterte barn.....	37
○ <i>Bakgrunnen til barna .....</i>	37
Drøfting av eventuelle sammenhenger mellom tilknytning og trivsel.....	40
○ <i>Oppsummering av drøftingen.....</i>	44
Presentasjon av relevante metoder og forskning om førskolebarns tilknytning og trivsel i barnehagen.....	45
○ <i>Metoder som kan brukes i forskningen .....</i>	45
○ <i>Presentasjon av resultater om tilknytning for førskolebarn i barnehagen .....</i>	47
○ <i>Presentasjon av resultater om trivsel for førskolebarn i barnehagen .....</i>	49
○ <i>Generell trivsel, barnas sosiale liv og vennskap.....</i>	50
○ <i>Trygghet .....</i>	52
○ <i>Barns innflytelsesmulighet og foreldrenes tilfredshet med barnehagen.....</i>	53
○ <i>Trivselsbegrepet i lovverket til barnehagene .....</i>	55

Presentasjon av forskning om utenlandsadopterte barn sett i lys av tilknytning og trivsel	56
.....	
○ <i>Risiko og beskyttelsesfaktorer</i>	56
○ <i>Presentasjon av resultater om utenlandsadopterte barns tilknytning</i>	57
○ <i>Presentasjon av resultater om utenlandsadopterte barns trivsel</i>	60
Oppsummering og konklusjon	61
Litteratur	65

INNLEDNING OG PROBLEMSTILLING

Årlig adopteres flere hundre barn til Norge. Det er barn som av ulike grunner trenger nye foreldre og hjem. Årsaken til at barna frigjøres for adopsjon kan være fattigdom, sykdom, rusmisbruk, ulykker eller andre faktorer som gjør at familier ikke har muligheter å ta vare på barna. Landet hvor barna er født, omtales ofte som barnas fødeland eller giverland. Det er myndighetene i de ulike giverlandene som har ansvaret for adopsjonen av barna. Myndighetene prøver primært å finne egnede adoptivfamilier internt i landet. Dersom dette ikke lykkes, er adopsjon til familier fra andre land en mulighet.

De fleste barn som adopteres til Norge er født i land fra Asia, Afrika og Sør-Amerika. Giverlandene er nøye godkjent av norske myndigheter før adopsjonsarbeidet kan gjennomføres. Godkjennelsen bygger blant annet på om giverlandene har skrevet under eller ratifisert Haag-konvensjonen fra 1993 som sikrer internasjonal adopsjon. Mange av adoptivbarna er under 3 år når de kommer til sine nye foreldre og familier i Norge. Alderen på barna er imidlertid stigende. Det er stadig større behov for familier som kan adoptere eldre barn og barn med lettere handikapp. I Norge er adopsjonsprosessen for de fleste familiene svært tidkrevende, og for mange en økonomisk utfordring. I dag er ventetiden minimum 3-4 år fra prosessene i familiene starter til barna kommer til Norge.

Adoptivforeldrene og familiene forbereder seg på ulike måter. Mange deltar på adopsjonsforberedende kurs, leser litteratur og møter andre som har erfaringer med adopsjon. De ventende adoptivforeldrene er ofte opptatt av hvordan den første tiden sammen med barnet blir. Gjennom å bli kjent, skape trygghet og utvikle positive relasjoner, ønsker de nye foreldrene å legge til rette for at barnet skal få det best mulig. Tilknytningen mellom barnet og foreldrene er grunnleggende viktig. Det skapes bånd som barna vokser opp med og har med seg videre livet. Alle adopterte barn har, uavhengig av alder, erfaringer med brutte relasjoner fra omsorgspersoner fra sitt fødeland. Hvordan dette påvirker barna er forskjellig fra barn til barn.

Forskningen på dette området viser at de fleste adoptivbarn greier seg bra, men noen strever (1989 i Dalen & Sætersdal 1999, s. 103). De adoptivbarna som strever kan ha ulike sammensatte fysiske og psykiske utfordringer. Det er vanskelig å vise til at adopsjonen er den eneste årsak til utfordringene. For noen av adoptivbarna er erfaringer av brutte relasjoner av en slik art at de strever med tilknytningen til andre mennesker hele livet. For andre kan adopsjonen gi gode erfaringer slik at barnas tilknytning utvikles i en positiv retning. Sannsynligvis er det større sjanse for trygge, tillitsfulle adoptivbarn dersom barnet har gode

erfaringer fra giverlandet og at tilknytningen i deres nye familie oppleves som god. Dersom barnet har mindre gode erfaringer med tilknytningen fra giverlandet og samspillet og relasjonen med de nye foreldrene oppleves som mindre god, kan det gi større sjanse for at barna utvikler utrygg tilknytning. Utrygg og engstelig tilknytning kan gi barna utfordringer og vansker senere i livet.

De fleste av barna i Norge går i barnehage. Foreløpige tall fra 2010 viser at i var 89 % av alle 1-5 åringer i Norge i barnehage. Dette inkluderer også barn som går i familiebarnehage og kortidsbarnehager (Sentralbyrå 2011). Mange starter i barnehage fra de er ca. 1 år til avslutning ved skolestart rundt 6 års alderen. Det fleste utenlandsadopterte barn starter også i barnehagen etter en tid hjemme med foreldrene. Flertallet av adoptivbarna er noe eldre enn norskfødte barn når de starter i barnehagen. Dette skyldes primært alder på barnet ved adopsjonstidspunktet. Barnehagen er for de fleste adoptivbarn den første institusjonen de møter etter en tid hjemme med foreldrene. Mange av adoptivbarna tilpasser seg barnehagen og trives bra. For andre kan barnehagen gi større utfordringer enn antatt, og de viser mindre grad av trivsel i barnehagen. Barn kan vise trivsel og mistrivsel blant annet gjennom atferd. Dette kan vise seg gjennom barnets negativ atferd i form av utagering og avvik på ulike måter fra det normale. Det spesialpedagogiske arbeidet retter seg mot barn som trenger særskilt tilrettelegging i hverdagen. I denne sammenhengen er det interessant å se nærmere på hvilke faktorer som kan bidra til å forebygge eventuelle atferdsvansker i forhold til tilknytning og trivsel. Masteroppgaven vil i mindre grad fokusere på hvilke tiltak som kan igangsettes rundt barn med tilknytningsvansker.

Denne masteroppgaven undersøker om det er en sammenheng mellom tilknytning og trivsel i barnehage. Gjennom arbeid, studier og kontakt med adoptivfamilier har min nysgjerrighet og ønske om utvidet kunnskap om temaet økt. I det spesialpedagogiske arbeidsfeltet er det trolig behov for utvidet kunnskap om adoptivbarn, tilknytning og trivsel. Problemstillingen blir belyst gjennom teorier, faglitteratur og aktuell forskning. Med dette som innledning til temaet er masteroppgavens problemstilling: ***Er det en sammenheng mellom utenlandsadopterte barns tilknytning og trivsel i barnehage?***

BEGREPET TILKNYTNING

Tilknytning kan forbindes med følelsesmessig å knytte seg til et eller flere mennesker. Dette beskrives som en relasjon hvor samspill og bånd etableres. Tilknytning er universell og gjelder for alle mennesker uavhengig av kultur og levevilkår. Den kan være mer fremtredende i enkelte tidsperioder i menneskets liv som småbarnstiden (Tetzchner 2001).

I det daglige språket kan tilknytning oppfattes og brukes med positivt fortegn. Dette kan være i beskrivelsen av atferd eller en egenskap ved en person. Små barn kan omtales som stabile og harmoniske, og dette kan forstås i sammenheng med trygg tilknytning. Ved for eksempel barnehagestart tilpasser de seg fint. Andre barn kan omtales som tøffe, uredde og lite sjenerte barn. I barnehagen kan barna kan vise lite ytre tegn på negative reaksjoner ved avskjed fra nære omsorgspersoner. Voksne kan tolke barna som trygge barn og omtales som enkle å ha med å gjøre i avskjedssituasjoner. Det kan være at barnet blir oppfattet å ha trygg tilknytning, mens det motsatte kan være tilfelle for noen av barna.

Tilknytningen og tilpasningen hos små barn kan bli omtalt i negative ordlag. Dette kan gjelde barn som uttrykker mistriivsel og utilpass gjennom gråt eller utagerende atferd. Atferden kan vise seg ved atskillelse fra nære omsorgspersoner hvor barnet kan bli beskrevet som sjenert, redd og engstelig og kanskje til og med som litt vanskelig. Dette kan være relatert til avskjed i barnehage og i møte med nye ukjente personer. Dersom barnets atferd er mindre positiv, kan tilknytningen omtales med negativ fortegn. Barnet kan beskrives som bortskjemt, oppmerksomhetskrevenende og for avhengig av mor. I denne sammenheng kan barnets atferd ha sammenheng med tilknytningsvansker som for andre kan være vanskelig å tolke og forstå. Begrepet tilknytning defineres på ulike måter og inneholder flere perspektiver og komponenter. Tilknytning kan ses i praksis gjennom blant annet atferd. Vi vil nå se nærmere på tilknytningsbegrepet gjennom teorier og definisjoner.

Tilknytningsteorier – ulike perspektiver

Barns tidlige evner og interesse for å knytte seg til andre mennesker har opptatt teoretikere og praktikere som Freud, Erikson, Bowlby og Stern. Et perspektiv i tilknytningsteori er barnets primære behov og drifter som kan være en viktig drivkraft i tilknytningen (Freud 1929). Dette kan beskrives ved å se hvordan spedbarnets interesse er rettet mot å få mat. Når barnet får dekket disse behovene utvikler barnet kjærlighet til omsorgspersonen. Personen bidrar til å dekke barnets drifter og behovstilfredsstillelse, og dette kan igjen utvikle barnets tilknytning

til omsorgspersonen. Når barnet sutter på morens bryst uten at det spiser, er det ikke bare sulten som driver det. Denne handlingen kan ha sammenheng med barnets seksuelle natur og fremkalling av lystfølelse (sst.).

Et annet perspektiv beskriver barnets utviklingsstadium det første leveåret, spedbarnsstadiet, hvor det sentrale er utvikling av grunnleggende tillit og trygghet (Erikson 1950). De inntrykk barnet opplever av omsorg gjennom sansene kan skape god følelse av velvære. Barnet har lært og erfart at omsorgen ofte kommer fra de samme omsorgspersonene, og at dette skjer regelmessig. Dette kan bidra til å skape alminnelig tillit og skaper identitet hos barnet. Mødrene skaper tillit hos barna når de er oppmerksom på barnets behov samtidig som de oppdrar barnet i samfunnets og kulturens kontekst. Identiteten bygger på grunnleggende tillitsfølelser om at alt er i orden og trygghet for barnet i å være seg selv. I denne utviklingen skapes det følelsesmessig tilknytninger som barnet bærer med seg videre i livet (sst.).

En av de viktige pionerene til utvikling av tilknytningsteori er Bowlby. På slutten av 1950 tallet ble begrepet tilknytning foreslått tatt i bruk for å beskrive en atferdsform som har betydning både for klinisk arbeid og generelt for de fleste foreldre (Bowlby 1988). Smith og Ulvund (1999) omtaler Bowlby som den første som bruker tilknytning i beskrivelsen av relasjonene mellom barn og foreldre. Bowlby (1988) ønsket å bidra til å endre eksisterende syn på tilknytningsbegrepet. Hans studier inspirerte forskere til å finne nærmere ut om spedbarns tilknytning og utvikling. Han så blant annet på hvordan dyr utviklet atferd i naturlige miljøer, og fra disse studiene hentet han ideer om barnets tilknytning sett i sammenheng med atferdssystem. Atferden til barnet organiseres av nærhetssøking til mor. Nærhetssøkingen hos barnets styres ikke bare av ulike instinkter som sult og fare men inkluderer kognitive og emosjonelle komponenter. Bowlby (1988) viser til Ainsworths (1978) empiriske undersøkelser om tilknytningsatferd, og biologen Hinde (1974) studie av dyrs atferd. Dette var viktige bidrag i det videre arbeidet med å forstå menneskets atferd og tilknytning (Hinde 1974). Bowlby (1988) avviser kritiske innspill om at hans bidrag til tilknytningsteorien er en ny behaviorismeteori hvor tilknytning primært er lært atferd knyttet opp mot ytre stimuler.

Bowlby (1988) er uenig i oppfatning om at barnet binder seg til sin mor pga. drifter og behovstilfredsstillelse. Dersom dette stemmer med virkeligheten, kan en 2 åring føle seg bundet til og sympatisere med hvem som helst som gir den mat. Bowlby (1988) peker på at det ikke er i tråd med egne funn. Han viser til egen forskning og arbeid med barn, og peker på at barnet utvikler naturlige bånd til mennesker. Selv små barn er oppmerksomme på

tilknytningspersonens sensitivitet. Den tidlige tilknytningen mellom barnet og omsorgspersonen er en viktig forutsetning for at barnet våger å utforske miljøet og utvikles til en trygg person. De nære emosjonelle bånd mellom mennesker er sentral. Disse er kontrollert av biologiske system som bruker indre arbeidsmodeller av jeget og tilknytningsfigurens forhold (sst.). Tilknytningen har en sterk innvirkning på barnets utvikling, avhengig av hvordan det blir behandlet av nære omsorgspersoner. Deler av tidligere viten om barnets utvikling er opptatt av klassifisering av barnets utviklingsfaser. De nye innspillene til tilknytningen beskrives som tilknytningstier eller veier som barnet befinner seg på i stedet for faser som barnet befinner seg i eller faller tilbake til (sst.).

Det er flere innspill til tilknytningsforskningen som etologisk perspektiv, skjematologi og psykodynamiske teori. Bowlby (1988) kan forstås i sammenheng med blant annet etologisk perspektiv (studier av dyr sosiale atferd) hvor beskyttelse og nærhet for barnet er sentralt. Tilknytningsatferden til barnet er et organisert system som bidrar til å sikre og beskytte nærhet og danner grunnlaget for sosial utvikling (Tetzchner 2001).

Stern (2003) kan forstås i lys av skjematologi som fokuserer på relasjonsdannelse basert på emosjoner barnet har opplevd i relasjonene. Igjenom dette dannes mentale modeller eller skjemaer med bearbeidet sosial informasjon. Informasjonen inneholder et ulikt spekter av emosjoner, og erfaringer fra å være sammen med andre. Dette bidrar til barnets selvoppfattelse og tilknytning til andre mennesker (Tetzchner 2001).

Den psykodynamiske teorien eller separasjonsteorien som Mahler kan stå som representant for, ser spedbarnet sammen med morens evne til å være sensitiv i separasjonsprosessen. Spedbarnet blir i stand til å skille mellom seg selv og moren gjennom ytre reguleringer. Det er primært moren som former barns tilknytning og det lille barnet er ikke i stand til å skille mentalt mellom seg selv og moren. Denne teorien er kritisert blant annet av Stern. Han mener det er vanskelig å se empirisk grunnlag for en slik teori, og dagens spedbarnforskning vektlegger mer barnets evne til skille mellom seg selv og andre (sst.).

Stern (2003) bygger på barnets samspill med omsorgspersoner som sentralt i arbeidet med tilknytningsteorien. Han ser spedbarnet fra ulike sider, "*det observerte spedbarnet*" (Stern 2003, s. 79) og "*det kliniske spedbarnet*" (sst., s. 77). Det observerte spedbarnet beskriver barnets ferdigheter ut fra det som observeres direkte gjennom barnets atferd. Det kliniske spedbarnet består av minner, tolkninger og opplevelser fra en voksen om sin barndom. Ved å se disse to sidene av spedbarnet i sammenheng gir dette impulser til forskningen på spedbarnet. Ifølge Stern (2003) kan arbeidet med det kliniske spedbarnet bidra

til å fylle mening, opplevelser og innhold til arbeidet med det observerte barnet. I arbeidet med det observerte barnet kan dette gi impulser og bidrag til arbeidet med helhetlige livshistorier i psykoterapiens sammenheng (sst.).

Tilknytning og relasjon

Tilknytning kan forstås som sideordnet og, eller underbegrep av relasjon. Noen av de sammenfallende trekkene ved tilknytning og relasjon er emosjonelle sider og samhandling mellom mennesker. Dette kan styrke begrepene som sideordnet. I denne sammenheng velges tilknytning å forstås primært som et underbegrep av relasjon. Flere av dimensjonene i relasjon videreføres og tydeliggjøres i tilknytningsbegrepet. Nærmere forståelse av samspillet og atferden mellom nære omsorgspersoner og barnet, utdypes i tilknytningsbegrepet. Tilknytning bidrar til å utdype den emosjonelle bindingen til ett eller flere andre mennesker.

I utviklingen av tilknytningsteorien peker bidragene fra Bowlby, Stern og Tetzchner på at barnet utvikler begreper om relasjoner mellom dem selv og andre. Solheim (2010) viser til at barnets utvikling foregår i samspill og utvikling med andre mennesker. Hvordan relasjonen er, er blant annet avhengig av omsorgspersonens sensitivitet overfor barnets emosjonelle behov. *”Tilknytning er et relasjonelt begrep. Det betyr at trygg eller utrygg tilknytning ikke er en egenskap hos barnet, men et kjennetegn ved relasjonen mellom barnet og viktige andre egenskaper hos barnet og viktige andre personer i barnets omgivelser”* (sst., s. 101). Det er ikke bare de fysiske behovene for å klare å overleve det dreier seg om for barnet. Relasjonen kan bidra til individuelle forskjeller der barnet følelsesmessig får erfaringer gjennom tilknytning til omsorgsperson. Denne relasjonen kan gi barnet verdifull informasjon og læring om hvordan barnet kan handle i samspill med andre mennesker (Tetzchner 2001).

Relasjonsbegrepet bygger på den oppfattelsen barnet har utviklet om seg selv. I den forbindelse er det rimelig å anta en sammenheng mellom utvikling av selvforståelse og relasjonsforståelse (Tetzchner 2001). Gulbrandsen (2006) viser til Bronfenbrenners definisjon av relasjon som fokuserer blant annet på menneskets samhandling med andre. *”En relasjon oppnås når en person i et miljø retter oppmerksomhet mot eller deltar i en annens aktiviteter”* (Bronfenbrenner 1979 i Gulbrandsen 2006, s. 54). Relasjonen er gjensidig for eksempel mellom to mennesker som deltar i hverandres aktiviteter eller deler hverandres oppmerksomhet. Det kan oppstå et system mellom to personer som kalles dyade, det betyr *”to enheter (for eksempel to personer) sett under ett, som en helhet”* (Berulfsen & Gundersen

2007, s. 115). Dyade er et sosialt system som ofte i utviklingspsykolog kan beskrive mor-barn relasjon. Denne dyaden kan vise til morens omsorg og imøtekommenhet overfor barnet og kan vare over tid (sst.). Solheim (2010) bruker tilknytningsrelasjon som beskrivelse på samspillet mellom barnet og nære omsorgspersoner. Hvordan denne relasjonen er, er blant annet avhengig av omsorgspersonens sensitivitet overfor barnets emosjonelle behov (sst.).

Utviklingspsykologien ser emosjonsregulering i sammenheng med tilknytning. Solheim (2010) bruker Campos og Barrets definisjon av emosjonsregulering. *"Emosjonsregulering er evnen til å overvåke og kontrollere følelsesmessig erfaringer og følelsesmessig uttrykk hos seg selv og tilpasse uttrykkene i henhold til sosiale og kulturelle forhold"* (Campos & Barret 1989 i Solheim 2010, s. 103). Gjennom nære omsorgspersoner får barnet hjelp til å regulere følelser. Barnet har erfaringer med og bilder av rollemodeller når det forlater den trygge basen for utforskning. Dette kan særlig komme til uttrykk når barnet utforsker omgivelsene på egen hånd. I dette perspektivet forstås tilknytning og emosjonsregulering i sammenheng (sst.).

Bowlbys engelske uttrykk attachment blir ofte satt i sammenheng med ordet tilknytning på norsk (Bø 2000, s. 163). Ordet attachment er oversatt med *"fastgjøring, festing, tilknytning"* (Svenkerud 1983). Bowlby (1969) omtaler begrepet tilknytning: *"To say of a child that he is attached to, or has an attachment to, someone means that he is strongly disposed to seek proximity to and contact with a specific figure and to do so in certain situations, notably when he is frightened, tired or ill"* (Bowlby 1969, s. 371)

Tilknytning oppstår i tidlig i utviklingen hos barnet. Tetzchner (2001) beskriver at *"tilknytning dreier seg om hvordan barn tidlig i utviklingen danner relasjoner og knytter følelser til andre på en måte som er felles for alle mennesker"* (sst., s. 465). Barnet utvikler emosjonelle sider og får erfaringer i samspill med nære omsorgspersoner. Hvordan omsorgspersonene opptrer eller gjør når barna for eksempel er glad, sint eller lei seg bidrar til erfaringer for barnet som danner emosjonelle kvaliteter i tilknytningen. Tetzchners (2001) definisjon omtaler tilknytning som universell, den er felles for alle mennesker. Dette bidrar til å normalisere og alminneliggjøre tilknytningen (sst.).

Emosjonene er med på å koordinere atferden og stabiliserer kvaliteten på tilknytningen over en periode. Barnet kan vise tilknytning med å sende signaler og søker fysisk nærhet med sine omsorgspersoner. Dersom barnet har opplevd trygghet og har dette som mål igjen, kan følelsene bidra til å tilpasse atferden for å oppnå trygghet (Bowlby 1979). Smith og Ulvund (1999) utdyper dette noe mer i sin begrepsavklaring. *"Tilknytning. En positiv emosjonell*

binding til omsorgspersoner. De første tegn på tilknytning er at barn sender positive emosjonelle signaler til og søker fysisk nærhet med omsorgspersoner” (sst., s. 564). Denne begrepsdefinisjonen fokuser på positive følelser. Menneskets følelsesregister rommer vanligvis et vidt spekter av følelser fra negative til positive. I lys av dette kan Smith og Ulvunds (1999) begrepsavklaring være noe ensidig fokusert på positive bindinger og signaler. I Tezchners (2001) begrepsavklaring omtales også følelser, men oppfattes mer nøytral eller inkluderende for alle typer følelser. Rosenvinge (2008) vektlegger i mindre grad følelser og omtaler tilknytning som bånd. Bowlby (1969) inkluderer mer de negative følelser ved å peke på barnets tilknytningsatferd og at denne atferden kan komme tydelig frem når barnet er redd, trett eller syk. Dette gir bidrag til å omtale følelser i tilknytningsbegrepet på en slik måte at det kan romme både negative og positive følelser.

Begrepet tilknytning kan forstås i sammenheng med bånd. *”En naturlig tendens til å søke mot og etablere bånd til andre menneske*” (Rosenvinge 2008, s. 178). Båndene som opprettholdes over tid blir omtalt som emosjonelle bindinger mellom barn og omsorgspersoner. Disse båndene gjenspeiles i atferden til et menneske og viser til barnets naturlige søken. Barnet søker nærhet selv om atferden i tilknytningsforholdet ikke nødvendigvis endres med en gang (Smith & Ulvund 1999). Denne definisjonen beskriver i liten grad samspillet mellom mennesker i tilknytningen og kan derfor virke noe snevert.

I bruken av tilknytningsbegrepet uttyper Bowlby (1988) begrepet med å vise til hvilke indre kvaliteter begrepet tilknytningen kan ha. Dette beskrives blant annet nærmere gjennom trygg base. Bowlby beskriver basen, *” hvorfra barnet eller den unge kan gå ud i verden, og hvortil kan det vende tilbake*” (sst., s. 19). Denne basen er viktig for barnets trygghet, utvikling og atferd. Bowlby (1988) ser tilknytning og atferd i sammenheng. Gjennom å etablere bånd og bli følelsesmessig knytt til andre mennesker får barnet erfaringer. Disse erfaringene kan vises gjennom tilknytningsatferden til barnet. *”Tilknytningsadfærd er enhver form for adferd, der bevirker, at en person opnår eller opretholder tæt kontakt med et andet klart identificeret individ, som opfattes som værende bedre i stand til at klare sig i verden*” (sst., s. 35).

Stern (2003) ser nærmere på hvordan det lille spedbarnet kan vise initiativ til samhandling med andre og bruker begrepet intersubjektivitet *”en bevisst tilstrebet deling av opplevelser av hendelser og ting*” (sst., s. 195). Gjennom tre mentale områder kan barnet vise tolkning av interpersonlige verden: felles oppmerksomhet, felles intensjoner og dele affektive tilstander (sst.).

De forskjellige definisjonene bidrar til å skape et bredt bilde av tilknytningen. Tetzchners (2001) definisjon beskriver sentrale perspektiver. Hans fokus kan oppfattes i sammenheng med skjemateori og etologisk perspektiv. Tetzchners (2001) ser blant annet skjemateoriens relasjonsdannelse i sammenheng med sin definisjon av tilknytning. Det etologiske perspektivet hvor tilknytningsatferd er sentral kan også settes i sammenheng med Tetzchner definisjon. Tilknytning oppstår gjerne i tidlige utviklingen hos barnet, er felles for alle mennesker, det skapes relasjoner som bidrar til utvikling av selvforståelsen og inneholder emosjonelle kvaliteter. På bakgrunnen av dette velges Tetzchners (2001) definisjon av tilknytning ”*tilknytning dreier seg om hvordan barn tidlig i utviklingen danner relasjoner og knytter følelser til andre på en måte som er felles for alle mennesker*” (sst., s. 465).

HVILKE KOMPONENTER INNGÅR I TILKNYTNINGSBEGREPET?

Det er ulike komponenter som inngår i tilknytningsbegrepet blant annet emosjonelle sider, tilknytningsbånd, trygg base og morsfiguren som rollemodell. Komponentene forstås i sammenheng og utfyller hverandre.

Tilknytning, emosjonelle sider og bånd.

Tilknytningen forstås i forhold til emosjonelle sider og emosjonsregulering (Solheim 2010). Dersom barnet har opplevd trygghet og har dette som mål igjen, kan følelsene bidra til å tilpasse atferden for å oppnå trygghet. Følelsene er med på å koordinere atferden og stabiliserer kvaliteten på tilknytningen over en periode.

Tilknytning kan også omtales som bånd. Båndene opprettholdes over tid og blir omtalt som følelsesmessige bindinger mellom barn og omsorgspersoner. Bowlby (1988) er opptatt av at små barn danner naturlige bånd til sine nære omsorgspersoner. Disse båndene er felles for alle mennesker og er emosjonelt sterke. Tilknytningsbåndene er ikke avledet eller underordnet fysiske behov slik som for eksempel mat eller seksuell trang (Bowlby 1979). Relasjonen til nære omsorgspersoner, som vanligvis er foreldrene, vil oftest stå i en særstilling. Etter hvert kan relasjon og tilknytning til jevnaldrene overta flere av funksjonene foreldrene har hatt (Tetzchner 2001).

Bowlby (1979) sammenligner tilknytningsbånd med en forelskelse. Båndet som opprettholdes kan sammenlignes med å elske noen, og bånd som brytes kan sammenlignes

med å sørge over noe som er gått tapt. Trussel om å tape tilknytningsbånd kan vekke engstelse. Forsvinner eller tapes gode tilknytningsbånd, kan det skapes sorg. Både trussel, engstelse og sorg kan bidra til å skape sinne hos barnet. Ved langvarige og god oppretting av tilknytningsbånd mellom barnet og nære omsorgspersoner, kan dette oppleves som kilde til sikkerhet. Gjennom fornyelse av tilknytningsbånd kan dette være en god kilde til glede. Tilknytningsbåndene bidrar til å styrke de følelsemessige bindingene som er viktig i tilknytningen og kan vare hele livet gjennom (sst.).

Bowlby (1979) peker på at den eksisterende forståelsen av tilknytning beskriver barnets avhengighet av sin mor primært pga. hennes muligheter til å gi barnet mat. Begrepene avhengighet og uavhengighet brukes på bakgrunnen av morens evne til å gi mat. Spedbarnets avhengighet av mors tilstedeværelse brukes om den tidligste babytiden, og når barnet vokser ut av babytiden blir den mer uavhengig av mor. Bowlby (1979) er uenig i dette. Han ønsker å bruke andre ord enn avhengighet og uavhengighet. Ord og begreper som: ”*tiltro til, knytte seg til, tillid og selvtillit*” (sst., s. 125) er mer dekkende. I arbeidet med fornying av tilknytningsteorien er han opptatt av å skille mellom tilknytning og avhengighet. Han oppfatter at avhengighet har en tendens til å bli omtalt med negativt fortegn. Avhengighet er ikke nødvendigvis forbundet med sterke følelser eller varige bånd knyttet mot et annet menneske (sst.). Begrepet tilknytning kan oppfattes som et positivt ladet ord og blir oftere forbundet med følelser, relasjon til et annet menneske og varige bånd. Sett i lys av denne argumentasjon ønsker Bowlby (1979) heller å bruke begrepet tilknytning enn begrepet avhengighet i arbeidet med tilknytningsteorien (sst.).

Stern (2003) utvikler perspektivene på spedbarns liv hvor barnets relasjonsevne er sentralt. Spedbarnet viser evne til observasjon, og dette organiseres i barnet etter hvert som det utvikles, modnes og blir tilgjengelig for barnet (sst.). Gjennom fornemmelsen av selvet bidrar dette til å skape nye relasjonsdomener. Dette gir subjektive perspektiver til barnet, og i forholdet til nære omsorgspersoner. Relasjonsdomenene er ikke avgrenset i faser, men får styrke gjennom sosiale opplevelser som varer livet ut. Dette kaller Stern ”*livsløpstema*” (sst., s. 97). Relasjonene omfatter ulike sider ved å være sammen med andre og fokuserer på følelsene barnet har erfart i relasjonene.

Stern (2003) viser til at barnet utvikler tidlig et selv. I den tidligste fasen fra fødsel til 2 måneders alderen fornemmer spedbarnet prosessen av en gryende organisering av læring og fornemmelsen av følger av læringen. Dette kaller Stern ”*det gryende selv*” (sst., s. 109). I det gryende selv ligger spiren til organisering av det å skape og det å lære. I samspill med nære

omsorgspersoner utvikler barnet begreper om relasjoner mellom dem selv og andre. Når selv fornemmer andre sider og utvikler disse, er det første gryende selv alltid en viktig medspiller av dette (sst.). Etter den tidlige spedbarnstiden fornemmer barnet i 2-3 måneders alderen større interesse for mellommenneskelige situasjoner. Barnet er i ferd med å oppfatte seg selv som et eget, selvstendig individ med kontroll over egne handlinger og følelser. Stern omtaler dette som ”*kjerne-selvet*” (sst., s. 135).

I dette organiserte selv beskriver Stern (2003) fire erfaringer som barnet trenger for å være i kjerne-selvet. Det ene er selv-handling hvor barnet fornemmer at det er opphavet til egne handlinger. Det andre er selv-sammenheng hvor barnet føler seg mer som en fysisk enhet og det fornemmer seg som en enhet. Gjennom opplevelser av følelser dannes indre følelses kvaliteter og mønster, og dette beskriver Stern (2003) som den tredje erfaringen. Dette kaller han selv-affektivitet. Den siste erfaringen som ligger til grunn i barnets opplevelse av kjerne-selvet er selv-historie. Barnet har en følelse av å være. I beskrivelsen av selv-historie er kontinuitet og regelmessighet av hendelser i barnets liv sentralt (sst.).

Når barnet er mellom 7-9 måneder, oppdager det sitt eget sinn gjennom indre subjektive opplevelser. Det er gjennom følelser av sitt eget sinn at barnet fornemmer at andre har et sinn. Denne oppdagelsen blir et arbeidsredskap i fornemmelsen av ”*det subjektive selv*” (sst., s. 191). I beskrivelser av selvopplevelsesområdene til Stern (2003) utvikler barnet i femten til atten måneders alder en sterkere fornemmelse av selvet. Selvet har erfaringer og viten om verden som kan, dersom barnet har utviklet verbalt språk, kommuniseres verbalt med omverden. Dette omtaler han som ”*det verbale selv*” (sst., s. 90). Nå kan barnet oppleve mange mellommenneskelige hendelser og samspill. Stern (2003) viser til nye muligheter og ferdigheter for barnet som å oppfatte og skape språk, å være selvreflekterende og å objektivere selvet (fremstille seg selv som et objekt). Kommunikasjon gjennom språk er den største endringen i det verbale selvet. I de tidligere opplevesområdene har normalt barnet ikke utviklet verbalt språk, noe som kan gi begrensninger i kommunikasjon med andre (sst.).

Stern (2003) peker på at det tradisjonelle synet på spedbarnsutviklingen kan beskrive utviklingen til barnet i ulike faser. Barnets utvikling går fra den ene fasen til den andre. Barnet får fornyet kunnskap og en utvikling skjer. Når barnet beveger seg fra en fase til en annen kan de tidligere fasene forsvinne eller bli sovende. Hos Stern (2003) eksisterer alle relasjonsdomenene aktive i utviklingen hos barnet. Cassirer (1955 i Stern 2003) omtaler tidligere faser hos barnet som ikke utslettet, men innarbeidet i sitt eget perspektiv. Barnet vokser ikke fra noen av relasjonsdomenene og de forsvinner ikke. Når barnet fornemmer alle

domenene, kan noen være mer fremtredende enn andre i perioder. Perspektivene vil være tilgjengelige og mer utdypet i voksen alder (sst.).

Stern og Bowlbys teorier om tilknytning har felles trekk. De er opptatt av at barn skaper seg erfaringer med sine relasjoner til andre mennesker. Dette er kunnskaper om relasjoner som baseres på samhandling med mennesker i sosiale situasjoner. Den første relasjonen til barnet er viktig for videre tilknytning (Tetzchner 2001). En av ulikhetene er at Stern og skjemateorien vektlegger emosjonsdanning mens Bowlbys ”*begrepsdannelsene blir sett i sammenheng med atferdssystemets overlevelsesfunksjon*” (sst., s. 457).

Trygg base

Bowlby (1988) er opptatt av at foreldrene er viktige personer for barnet når sikker eller trygg base skapes. Han viser til barnets naturlige søken etter omsorg med andre mennesker. Barnet leter etter sterke og klokere rollefigurer, og finner det vanligvis hos en voksen som ofte er foreldrene. Barnet holder seg ofte i nærheten av omsorgspersonene i tidlig barneår. Når barnet føler seg sikker og har erfart en trygg base hos omsorgspersonene, vil det starte med å utforske miljøet rundt seg (sst.). Dersom barnet er trett, usikker og utilpass, føler det ofte større trang til nærhet og å være nær den trygge basen. Normal vil denne utforskertrangen finne sted fra midten av det tredje leveåret. Barnet har erfart og er sikker på at det alltid er velkommen til basen når det trenger det. Dette kan være for å få psykisk eller fysisk støtte, eller trenger trøst eller er redd. Foreldrenes rolle er å være tilgjengelige, reagere, oppmuntre eller hjelpe dersom dette er nødvendig. Bowlby (1988) mener at foreldrene kun skal gripe inn i barnets situasjon dersom det er helt nødvendig. Basen kan oppleves og erfares som god dersom samspillet mellom barnet og omsorgspersonene foregår over tid, gjerne i flere år (sst.)

Når barnet er tenåring vil det vanligvis beveger seg bort fra den trygge basen for en lengre periode. Dette kan strekke seg over uker og måneder. Da er vissheten om den trygge basen ikke mindre viktig (sst.). Ifølge Bowlby (1988) kan denne utforskningen foregå til tider langt vekk fra tilknytningsfiguren. Desto mer tillit barnet har til basens tilgjengelighet jo mer tar den basen for en selvfølge i livet. Et barn som har erfart og har visshet om en trygg base hos mor, kan etter hvert starte med og utforske verden rundt seg med nyskjerrighet og spørsmål. Når en av foreldrene blir syke eller dør, kan det bli tydeligere hvor viktig basen er for barnet og barnets opplevelse av likevekt i livet. Hos mennesker som er sunne og friske mener Bowlby (1979) at det utvikles en vekselvirkning mellom utforskeratferden og

tilknytningsatferd hos individet. De nære omsorgspersonene spiller en viktig rolle for barnets mentale utvikling gjennom å vise sensitivitet og gi tilbakemeldinger til barnet.

Bowlby (1988) ser en sammenheng mellom barna som er følelsesmessig mest stabile, og foreldre som støtter barnas selvstendighet, samtidig som de er klare til å reagere dersom det er nødvendig. Foreldrene som bidrar til barnas trygge base er gode på å forstå deres barn og har respekt for barnas utviklende tilknytningsatferd (sst.). Bowlby (1979) peker på at forskningen om tilknytning primært er rettet mot barn-mor tilknytning. Tilknytningen gjelder også for voksne, og hvilke tilknytningspersoner og base som voksne har, kan variere. Mange voksne har opprinnelsesfamilien som base eller en egen etablert familie hvor en ny base er skapt. Bowlby (1979) viser til at voksne som ikke har en slik base, kan føle rotløshet og ensomhet. Dersom foreldre ønsker å styrke sin foreldrerolle, viser Bowlby (1988) til praktisk arbeid for foreldrene som samtaler, observasjoner, læring av egne suksesser og feiltrinn er nyttig. Foreldrenes førstehåndserfaringer er mer verdt enn mange foredrag. Bowlby (1988) viser til konkrete selvhjelpsgrupper for mødre hvor omsorgsfulle erfarne foreldre kan bidra som veiledere.

Morsfiguren som rollemodell

Bowlby (1988) beskriver de første levemåneder til spedbarnet hvor barnet har evner til å delta i sosialt samspill. Bowlby (1979) omtaler rollemodellen som ofte er mor, som morsfiguren eller tilknytningsfiguren. Etter ganske kort tid merker de fleste barna forskjell på morsfiguren og andre. Gjenkjennelsen for barnet skjer ved hjelp av å høre stemmen, merke mors duft og hvordan barnet blir løftet og holdt på. Etter hvert responderer barnet ikke bare ved hjelp av skriking, men gjennom smil og andre uttrykk. For å utvikle tilknytningsatferd til et organisert system må barnet være nær til mor over en tid. Dersom barnets kognitive evne utvikles normalt, vil det mest sannsynlig huske mor når hun ikke er tilstedet (sst.). Er samspillet og erfaringer for barnet positivt, vil det lille barnet sannsynlig bli knytt til mor. Jo mer sosialt samspill barnet og primærpersonen har, jo større sannsynlighet er det for at positive tilknytningsbånd bygges. Primærpersonen blir for barnet det viktigste forbildet den første levetiden. Slik dannes barnets positive rollemodell for tilknytning (sst.).

Tabell 1 viser hvordan spedbarn viser tilknytning til personer i begynnelsen av livet, og ved 18-måneders alder. 60 barn er med i undersøkelsen. Gjennom blant annet observasjon og intervju med mor ble barnets atferd i ulike situasjoner registrert. Dette var blant annet når barnet var alene i ulike situasjoner og alene med fremmede. Undersøkelsen viste til at de

fleste av barna knytter seg til mor på et tidlig stadium. Ved 18 måneder alderen viser barna tilknytning til flere nære omsorgspersoner. Dette kan vise til barnets naturlige søken etter en nær omsorgsperson tidlig i utviklingen, og at familien rundt barnet etter hvert er viktige tilknytningspersoner (Schaffer & Emerson 1964 i Tetzchner 2001, s. 444).

Tabell 1 Spedbarns tilknytning til ulike personer (Schaffer & Emerson 1964).

	Ved begynnelsen av tilknytningen	Ved 18 måneder
Mor	95	81
Far	30	75
Bestefar	11	45
Annen slektning	8	44
Søsken	2	24
Annet barn	3	14

Prosent av 60 barn som viste tilknytning til bestemte personer ved begynnelsen av tilknytningen og ved 18-månedersalderen (Schaffer og Emerson, 1964).

Undersøkelsen gir innspill til arbeidet med å se på tilknytningens egenart og utvikling. *”The nature of the attachment function, its developmental origins, its development trends, and the influence of the social setting”* (Schaffer & Emerson 1964, s. 73).

Bowlby (1988) er opptatt av at de erfaringer spedbarnet gjør de første levemåneder, skaper representative mønster for mors arbeidsmodell, som igjen kan bidra til en rollemodell for barnet. Disse indre representasjoner av seg selv og barnets omsorgsperson er barnets erfaringer i samspillet med morsfiguren. Erfaringene er av følelsesmessig, kognitiv og atferdsmessig karakter, og bidrar til å bygge opp indre strukturer hos barnet (Abrahamsen 1997). Denne indre arbeids og rollemodellen bruker barnet til sammenligning når mor ikke er tilstedet, og til å gjenkjenne mor når hun kommer tilbake. I tilfeller der mor ikke er tilgjengelig finner barnet en annen de kjenner. Bowlby (1988) peker på at barnet utvikler indre mønster og modeller også i møte med far. Helt i nødens stund kan barnet søke tilknytning til en fremmed (sst.).

Det antas at søsken kan ha en rolle i tilknytning. Dette forstås i sammenheng med barnets utvikling av tilknytning. Barnet danner et bilde av seg selv og andre barn. I ulike fremmedsituasjoner for barnet kan det virke som om relasjon og tilknytning til eldre søsken kan spille en rolle. Utvikling av relasjon til søsken kan ha betydning for senere relasjoner med andre (Tetzchner 2001).

I tilknytningen erfarer barnet relasjon mellom dem selv og andre. Dette bidrar til arbeidsmodeller som kan være et kart eller kunnskaper basert på erfaringer som for barnet er tilgjengelig i fremtiden. Arbeidsmodellene har informasjon fra samspillet med andre mennesker. Dette gir barnet bidrag til egen oppfattelse av relasjon og forventninger om dette til andre og seg selv. Disse erfaringene kan legge føringene på hvordan barnet møter den sosiale omverden, og mennesker som det knytter relasjoner til. Følelsene i arbeidsmodellene kan både være av positiv og negativ karakter. For mange barn har de positive følelsene som trygghet og kjærlighet en stor plass i tilknytningen, men sinne og avvisning kan også være en del av dette bilde (Tetzchner 2001).

Bowlbys (1988) hypotese om tilknytningsteorien er at tilknytningsatferden er organisert av kontrollsystemer i sentralnervesystemet. Andre fysiologiske systemer er kroppstemperatur og blodtrykket. Igjennom *"tilknytningskontrollsystemet"* (sst., s. 137) skaper barnet et forhold til omsorgspersonen med ulike metoder for kommunikasjon. Barnet finner avgrensede områder hvor personen er tilgjengelig. Tilknytningen kan utvikles til et organiserende relasjonssystem hvor kvaliteten i tilknytningen er det sentrale. Det skapes et system hvor beskyttelse og nærhet til omsorgspersoner er i sentrum. En virkning av dette systemet kan for barnet være en følelse av likevektstilstand.

Tilknytningsteorien til Bowlby omfatter motivasjonsteori som er med på å erstatte eksisterende teorier som er basert på driftsteorier. Tilknytningsteorien som knyttes opp mot kontrollsystemet, er oppmerksom på hva som igangsetter og avslutter atferd. Bowlby (1988) mener det finnes sammenheng mellom tilknytningskontrollsystemet og den indre arbeidsmodellen av selvet og tilknytningsfigurene. Dette bygges opp i barnets bevissthet i barndommen og blir personlige trekk som varer livet ut (sst.).

Kort oppsummering

Tetzchners (2001) definisjon av tilknytning er valgt fordi den beskriver tilknytning som tidlig egenskap hos barnet, inkludert følelser og universelt perspektiv. *"Tilknytning dreier seg om hvordan barn tidlig i utviklingen danner relasjoner og knytter følelser til andre på en måte som er felles for alle mennesker"* (sst., s. 465). Tilknytningen utdypes nærmere gjennom emosjonelle sider og bånd. Stern (2003) viser til utviklingen av selvet i en tidlig fase. Barnet fornemmer selvet i oppdagelsen av egne følelser, og i samspill og kommunikasjon med andre.

Undersøkelsen av Schaffer og Emerson (1964) peker på barnets tidlige tilknytning til moren, men også viktigheten av andre familiemedlemmer etter hvert. Barnet har trolig

opplevd trygghet og har dette som mål igjen, og bruker nære omsorgspersoner som trygg base (Bowlby 1988). Barnets erfaringer av en trygg base som er tilgjengelig, bidrar til trygghet og utvikling for barnet. Mor blir ofte den første rollemodellen for barnet. Denne rollemodellen bidrar til å gjenkjenne mor når hun ikke er til stede, og til å bygge opp indre strukturer av kognitiv og atferdsmessig karakter hos barnet. Ved å se nærmere på barnets atferd i ulike situasjoner og barnets samhandling med andre, er det mulig å se tilknytning i praksis.

HVORDAN VISES TILKNYTNINGEN I PRAKSIS?

Bowlbys utvikling av tilknytningsteorien har pekt på hvordan tilknytningen henger sammen med atferd og hvordan dette kan vise seg i praksis. Sterns teorier om barnets kommunikasjon og samspill bidrar med verdifulle innspill. Ainsworths viktige forskning, fremmedsituasjonen er et studium hvor små barns atferd i ulike situasjoner blir observert. Dette har gitt verdifull informasjon om hvordan tilknytning kan vises i praksis.

Tilknytning og atferd

Tilknytningsbegrepet forstås i sammenheng med atferd (Bowlby 1988). Tilknytningsatferd beskriver former for atferd som personen bruker eller viser for å oppnå eller opprettholde nærhet til et annet menneske. Barnet foretrekker normalt å knytte seg til en eller få personer. Dette foregår normalt i løpet av de første levemånedene til barnet (sst.). Tilknytningsatferd kan ha form av signalatferd og tilnærmingsatferd. Signalatferd kan være mimikk, kroppsholdning og gester hos barnet. Tilnærmingsatferd er mer bevegelse som kryping og rulling, som brukes for å komme i nærheten av omsorgspersonen (Tetzchner 2001).

Tilknytningsatferd hos et barn fokuserer på spesielle personer som bidrar til å utløse atferden. Denne samhandlingen er særegen mellom barnet og personen. Dette foregår vanligvis ikke på samme måte eller i samhandling med andre mennesker. Det søkes etter fysisk nærhet, og barnet kan anstrenge seg for opprettholde nærhet til personen. Tilknytningsatferden kan særlig bli utløst dersom barnet er syk eller trenger omsorg. Følelser av velbehag og sikkerhet kan være et resultat av at nærheten til tilknytningspersonen er oppnådd. Dersom tilknytningsbåndet blir skadet eller svekket og det kan være vansker med å oppnå nærhet til tilknytningspersonen, kan dette bidra til uro i forbindelse med atskillelse for barnet (Bowlby 1982 i Tetzchner 2001). Smith (2006) peker på sammenheng mellom tilknytningsatferden,

atskillelse og gjenforening til nær omsorgsperson.”*Tilknytningsatferd menes den atferden som et barn viser i forbindelse med atskillelse fra og gjenforening med en bestemt tilknytningsperson; atferd som øker sannsynligheten for nærhet til tilknytningspersonen. Vurderes ofte i den såkalte fremmedsituasjonen*” (sst., s. 142).

Avvikende mønster i tilknytningsatferd for et barn kan bunne i barnets opplevelser av et eller flere av foreldrenes avvikende atferd. Bowlby (1979) beskriver handlinger og væremåter som kan påvirke tilknytningsatferden til barnet. Dette kan være når foreldre ikke reagerer når barnet vanligvis har en atferd som fremkaller omsorg hos foreldrene. Foreldrenes negative uttalelser, stemme, ansiktsuttrykk og avvisning av barnet kan påvirke tilknytningsatferden hos barnet. Små barn kan være følsomme på hvordan de blir behandlet. Hvor mottakelig voksne er for barnets reaksjoner, og hvordan de reagerer intuitivt kan, være viktige bidrag for barnets opplevelse av god barndom. Foreldrene kan ha egne fortrenge og ubearbeidede følelser fra barndommen som kan dukke frem når egne barn kommer (sst.). Foreldre som bruker trusler om å forlate familien, om ikke å elske barnet, ta selvmord, kan være med på å gi barnet opplevelser av foreldrenes avvikende atferdsmønstre. Foreldre som påfører barnet skyldfølelse i egen sykdom eller trussel om død og lange avbrytelser i foreldrerollen som sykehusopphold, er ikke gunstig. Gjennom flere av disse opplevelsene kan barnet leve i frykt for å miste viktige tilknytningspersoner, og barnet kan ha lav terskel for å vise avvikende tilknytningsatferd. Bowlby kaller denne tilstanden for engstelig tilknytning (sst.). Voksne som strever med egne følelser, kan ha nytte av å søke hjelp slik at ubearbeidede følelser ikke bidrar til å svekke foreldre-barn relasjonen. Her er det viktig at faglig personale har god innsikt og forståelse i disse spørsmålene (sst.).

Bowlby (2007) ser sammenhengen mellom barnets tilknytning til omsorgspersonen og barnets engstelse for atskillelse. For de fleste barn er engstelse for atskillelse en normal og sunn reaksjon som oppfattes som del av menneskets atferd. For noen kan denne engstelsen utvikle seg til separasjonsangst som kan være mer omfattende. De fleste barn utvikler dype følelser i tilknytningen til nære omsorgspersoner. Gjennom barnets opplevelser og erfaringer av mors sensitivitet, oppmerksomhet og trygge base, kan avhengigheten oppstå. Dette kan gi barnet opplevelse av engstelse i ufrivillige separasjonssituasjoner. Bowlby (1979) beskriver dette som naturlig ut fra studier av dyr og mennesker som blir utsatt for uventede situasjoner, høye lyder, støy, fremmede mennesker eller følelse av at det er farer på ferde. Dette er en grunnleggende og sunn reaksjon som er en del av menneskets naturlige atferd (sst.).

Bowlby (1988) peker på en forskjell mellom tilknytning og tilknytningsatferd. Tilknytningsatferd kan barnet utvise til mange personer, og da kan det handle om å søke og oppnå kontakt uten at grunnleggende tilknytning er tilstede. Barn som kan ha vansker med å skille mellom tilknytning og tilknytningsatferd kan være følelsesmessig skadet (Bowlby 1979). Tilknytning handler om sterke bånd og emosjoner som barnet utvikler til noen få personer. Barnet oppfatter disse personene som sterkere og klokere. Egenskapene hos disse menneskene er betydningsfulle, og endres langsomt over år. Øyeblikksituasjoner påvirkes ikke av tilknytningen til denne personen. Denne tilknytningen kan være mest markant i tidlig barneår, men kan også kjennetegnes gjennom hele livet til mennesket. Tilknytningen kan vare selv om den svekkes eller erstattet av andre bindinger. Ungdomstiden kan være turbulent og slite på tilknytningsbåndene (sst.).

Det er gjort observasjoner av barn for å beskrive nærmere ulike faser i barns atferd i atskillelsen fra mor. Studiene omhandler barn mellom 15-30 måneder som ble innlagt på sykehus for mindre operasjoner og barn som kom på barnehjem. I utgangspunktet hadde barna et alminnelig godt forhold til mor. Barna viste en atferd som kan deles inn i ulike faser; protestfasen, fortvilelsesfasen og avvsningsfasen (Bowlby 2007).

Den første fasen, protestfasen kan vare noen timer til flere uker. Barnet er fortvilt over å ha mistet mor av synet og kan bruke mye energi på å tilkalle hennes oppmerksomhet. Barnet kan vise dette med å gråte høyt, kaste seg frem og tilbake, og å høre etter kjente lyder av sin mor. I denne perioden kan barnet avvise andre personer som prøver å trøste. Noen barn kan bli svært klengete på andre voksne som er tilstede (sst.). Det andre stadiet, fortvilelsesfasen, kan preges av håpløshet hos barnet. Barnet er stadig opptatt av mor som er borte, men gråt og ytre tegn kan være nedtonet. Barnet kan trekke seg tilbake og blir mer passiv. Dette kan bli tolket som om barnets sorg er avtatt noe som kan være vanskelig for omgivelsene å tolke (Bowlby 1979). Avvsningsfasen kan få en del oppmerksomhet av omgivelsene fordi protest og gråteperioden tolkes som ferdig. Siden barnet begynner å bry seg om annet enn seg selv, tolkes den psykiske tilstanden som bedre. For eksempel kan andre voksne bli godtatt, barnet kan utvise smil og glede. I møte med mor kan barnet vise at ikke alt er som det skal. Den sterke tilknytningen som ofte kan vises i denne aldersgruppe, kan mangle. Det kan være at barnet ikke hilser mor velkommen, er innesluttet og viser få tegn til gjenkjennelse. I stedet for å gråte, snur barnet seg bort og viser lite interesse (sst.).

Dersom barnet for en lengre tid blir avskilt fra mor, kan dette oppleves som tap for barnet. Opplever barnet flere slike tap til nære omsorgspersoner, kan det etter hvert miste

interesse av å engasjere seg i nære forhold siden dette kan innebære tapsopplevelser. Barnet kan bli mer selvsentrert, og være mer opptatt av materielle ting som mat og leker enn å bygge relasjoner med andre mennesker. Disse barna kan virke lite redd for andre og ofte opptre fint i ulike sosiale situasjoner. Bowlby (2007) peker på at denne holdningen fra barnet kanskje bare er et skall og at barnet egentlig har større utfordringer med tilknytningen enn det som kommer frem til overflaten.

Bowlby (2007) er opptatt av mors erfaringer og bevissthet over egen barndom og tilknytning. Han mener det kan være en positiv sammenheng i kvaliteten på tilknytningen til barnet dersom mor selv opplever egen tilknytning som god. Bowlby (2007) viser til Main, Kaplan og Cassidy (1985 i Bowlby 2007) som viser til undersøkelser hvor mor til barn med sikker tilknytning kan tale fritt og følelsespreget om sin barndom. For å få en bedre tilknytning og personlighetsutvikling hos voksne, er relevant og fri informasjonsflyt om egen tilknytning viktig. Dette kan være tanker, følelser og opplevelser som ved hjelp av bearbeidning kan bidra til å hjelpe mor som en positiv rollefigur og sikker base. Gjennom noe av dette bidrar mor til en trygg tilknytning hos sitt eget barn (sst.). Mor som preges av ubearbeidede hendelser, kan prege tilknytning til eget barn i negativ retning slik at barnet kan utvikle usikkert tilknytning. Dette kan være mødre som preges av liten grad av sensitivitet, oppmerksomhet og mindre grad av tilgjengelighet for sitt barn.

Stern (2003) understreker også betydningen av tilknytningens verdi gjennom sammenhengen mellom det kliniske og det observerte spedbarnet. Ved å gjenoppleve, tolke og bearbeide barndommen, kan meningen og innholdet i egen tilknytning og atferd som barn, forstås i sammenheng med det observerte barnet. Disse momentene skaper trygge stabile foreldre som kan bidra til gode relasjoner og positiv tilknytning til egne barn (sst.).

Felles oppmerksomhet, felles intensjoner, felles affektive tilstander

Atferdsformer som spedbarn kan vise, kan gi indikasjoner på barnets samhandling med andre. I Trevarthens og Hubleys (1978 i Stern 2003) definisjon av barnets intersubjektivitet understrekes dette; ”en *bevisst tilstrebet deling av opplevelser av hendelser og ting*” (Stern 2003, s. 195). Det er tre mentale områder som kan relateres til den interpersonlige verden og hvordan barnet kan vise tolkning av denne. Det er felles oppmerksomhet, felles intensjoner og dele affektive tilstander (sst.).

Den ene mentale tilstanden er felles oppmerksomhet. Barnet kan i ni måneders alderen vise tegn til å følge morens pekefingerbevegelse mot et mål. Når barnet ikke bare ser på

fingeren, men retter blikket mot målet, kan dette tolkes som barnet fornemmer en felles oppmerksomhet. For å få en bekreftelse på at de har nådd frem til målet, kan barnet søke morens ansikt for tilbakemelding. Denne handling dreier seg ikke bare om en oppdagelsesprosedyre hos barnet, men beskriver et forsøk på å fornemme om det er felles oppmerksomhet med moren. Stern (2003) vektlegger at barnet ikke er bevisst disse operasjonene, men at det fornemmer felles oppmerksomhetsfokus. Stern (2003) skiller mellom påvirkning og kommunikasjon. ”Å ha til hensikt å kommunisere er forskjellig fra bare å ha til hensikt å påvirke et annet menneske” (sst., 2003, s. 197).

Den andre mentale tilstanden er felles intensjoner. Stern viser til Bates (1979 i Stern 2003) som beskriver barnets målrettede handlinger som kan tyde på at barnet ønsker kommunikasjon. Barnet viser gjerne skiftende øyekontakt mellom målet og personen. Det styrker signalene til målet er nådd, og eventuelt endrer barnet signaler for å oppnå det ønskelige mål. Felles affektive tilstander er det tredje mentale området. Barnet er opptatt av å fornemme hvilke følelsesmessig tilstand moren er i, for muligens å finne felles følelser. Denne samhandlingen kaller Stern ”*interaffektivitet*” (sst., s. 199). Dette området fremhever han som betydningsfullt, og den mest utbredte og tidligste formen for deling av subjektive opplevelser hos et spedbarn. Affekter eller sinnsbevegelser er viktig for barnet i begynnelsen av livet. Dette er både kommunikasjonsmediet og temaet for barnet i samspillet med moren.

Stern (2003) utdyper affekt videre. Det er flere momenter som er viktig for at følelsetilstanden hos barnet kan kjennes hos den voksen og at dette skjer hos begge personene. Foreldre eller nære omsorgspersoner til barnet må kunne se hvordan barnet har det følelsesmessig gjennom dets ytre atferd. Det andre momentet er at det ikke er nok at foreldrene imiterer barnets ytre fakter. Foreldrene må vise atferden eller de ytre faktene til barnet, og deretter gi impulser til å videreutvikle samspillet og komme i kontakt med det indre følelsesregisteret til barnet. Dette momentet er sentralt hos Stern (2003), og han kaller det ”*affektinntoning*” (sst., s. 209). Det er følelsene som ligger bak den ytre atferden til barnet som moren ønsker å komme i kontakt med og dele med barnet. Ofte er samspillet eller affektinntoning mellom mor og barn så vanlig at det kan være vanskelig å legge merke til det. Men nettopp denne handlingen er betydningsfull for å komme i berøring av hverandres følelsesregister og for å bekrefte disse for hverandre. Stern beskriver forskjellen på imitasjon og inntoning: ”*Imitasjon gjengir form; inntoning gjengir følelse*” (sst., s. 209). Det siste momentet i affektinntoning er at barnet må oppleve samspillet med foreldrene og fornemme sitt eget følelsesmessige register.

Kvaliteten på tilknytningen mellom foreldre og barn kan ha sammenheng med foreldrenes omsorg, samspill og sensibilitet med barnet. Foreldrenes emosjonelle evne til å uttrykke positive følelser og respons overfor barna er sentral. Foreldrenes evne til å oppfatte den følelsesmessige meningen i samspillsituasjonene med barnet er betydningsfull for barnets positive erfaring med tilknytning (Aasheim 2007). Denne positive sammenhengen er i tråd med Bowlbys og Sterns forskning og teorier. Dersom tilknytningen oppleves mindre god, kan dette ha en sammenheng med foreldrenes manglende grad av oppmerksomhet og forutsigbarhet i samspillet med barnet. I Ainsworths m.fl. (1978) undersøkelse som kalles fremmedsituasjonen, viser hun hvordan tilknytningen kan vise seg i praksis både i forhold til trygg og mindre trygg tilknytning for barnet.

Fremmedsituasjonen og tilknytningsmønster

Tilknytningen hos små barn vil trolig vare hele livet. En av årsakene til det kan være foreldrenes forutsigbare måte å behandle barnet på. Forandrer derimot foreldrene måten å behandle barnet sitt, kan tilknytningsmønsteret til barnet bli endret. Når barnet vokser opp blir tilknytningsmønsteret etter hvert en egenskap hos barnet som det kan overføre eller bruke i forhold til egne forhold (Bowlby 1988).

Bowlby (1988) viser til at tilknytningsatferden vanligvis er synligst i tidlig barndom, men kan sees gjennom hele livet. Når det inntreffer en krise i menneskets liv, kan tilknytningsatferden bli mer synlig. Dette ser Bowlby (1988) kan henge sammen med behovet som mennesket har for beskyttelse. Beskyttelsen finnes ofte hos personer som barnet tidligere har fått hjelp hos. Barnet stoler på at personene stiller opp og er villig til å hjelpe i nødssituasjoner. Denne forsikringen kan være god å ha for alle mennesker uansett alder. Barnas tilpasning og kvaliteten på tilknytningen kan være produkt av individets historie og nåværende forhold. Et samvirke mellom egenskaper hos barnet og hvordan disse påvirker tilknytningspersonene over tid kan også være en medvirkende faktor i tilknytningen (sst.).

En annen grunn til at tilknytning kan vare hele livet er mønstrenes evne til å vedlikeholde seg selv. Et barn som har trygg tilknytning, kan være lettere å ha med gjøre enn barn som er usikre og engstelige. Barna med engstelig, unnvikende atferd kan bidra til negative reaksjoner fra foreldrene som igjen kan skape uheldige sirkler mellom barn og foreldre (Bowlby 1988). Tilknytningsmønstrene som skapes tidlig i barnet, kan være påvirket av hvordan foreldrene behandler det. Smith (2002) viser til at samspillet mellom gryende

indre arbeidsmodell hos barnet og foreldrenes evne til stabilitet i omsorgen kan bidra til trygg tilknytning hos barnet.

Fremmedsituasjonen er en strukturert observasjonssituasjon hvor barn mellom 12 til 20 måneder deltar. Metoden gir muligheter til å observere hvordan små barn reagerer når foreldrene er i nærheten, når barna er alene og når foreldrene kommer igjen. Bowlby (1988) beskriver at små barn kan etter ca. 9 mnd. protestere og reagere med avvisning når det blir overlatt til fremmede. Ainsworth m.fl. (1978) undersøkte mange hundre spedbarn med denne metoden. Hun beskriver nøye retningslinjer og hvordan undersøkelsen skal gjennomføres. Selve utføringen av fremmedsituasjonene består av åtte episoder hvor barnet og omsorgspersonen, som ofte er mor, observeres i et ukjent rom. Barnet blir etter hvert i økende grad utsatt for stress hvor mor i korte stunder gjentatte ganger forlater barnet i rommet. Barnet blir også konfrontert med en fremmed person som kommer inn i rommet. Den atferden barnet viser når mor kommer igjen og det skjer en gjenforening har Ainsworth m.fl. (1978) klassifisert i ulike grupper: B, C, A. I klassifiseringen beskrives noen egenskaper i familien som fremmer tilknytning og hvordan barnet reagerer på atskillelse. De barna som ble observert i studio i fremmedsituasjonen, ble også observert hjemme (sst.).

I gruppe B beskrives barn med trygg eller sikker tilknytning. Barnet har ofte mor som trygg base når det utforsker omgivelsene. Barnet bruker tid på å leke med leker i rommet. Det typiske barnet i gruppen B gråter ikke når mor går ut av rommet og blir ute av synet for barnet en stund. Når mor kommer tilbake til rommet søker barnet kroppskontakt med henne. Det kan skje at barnet gråter litt ved gjensynet av mor, men etter kort tid er gråten stilnet og barnet fortsetter å leke. Ainsworth m.fl. (1978) har en hypotese om at barnet har tidlig erfart mors sensitivitet når det har gitt signaler og kommunisert. Denne erfaringen har barnet fått gjennom mange samhandlingssituasjoner som kroppskontakt, matsituasjoner, ansikt til ansikt mimikk og mors respons når barnet gråter (sst.).

Bowlby (1988) henviser til Ainsworths m.fl. (1978) beskrivelse av barna i fremmedsituasjonen. Barna i gruppa B har tillit til foreldrenes tilgjengelighet, de vet de vil reagere og hjelpe dersom det oppstår hendelser som gjør barnet redd. Ved hjelp av denne forankringen våger barnet og utforske verden. Betingelsene for dette er at foreldrene er sensitive og mottakelig for sine barns signaler og reagerer med kjærlighet, beskyttelse og trøst (Bowlby 1988). Barna som er kategorisert i gruppe B er ofte villig til samhandling når mor ber om det. Barnet har en trygg base hos mor og viser trygg tilknytning. Barnet kan være positiv og samarbeidsvillig til personer utenfor familien. Barn som har i det første leveåret

opplevd en trygg tilknytning til mor, kan ofte være mer kompetent enn barn som har en engstelig tilknytning. Barnet kan være mer entusiastisk, mindre frustrert og skårer godt på utviklingstester det første året og senere. Siden barnet har en trygg tilknytning til mor kan det ta imot ulike sosiale og kognitive utfordringer. Barna i denne gruppen utviser en ganske lik atferd hjemme som i fremmedsituasjon testen (Ainsworth, Blehar m.fl. 1978).

I gruppe C beskrives barn med litt mer ambivalent eller engstelig tilknytning (sst.). Barna gråter generelt litt mer enn barna i gruppe B. Det kan være at barna har mindre forventninger til omsorgspersonens tilgjengelighet og respons. De benytter i mindre grad mor som trygg base, i alle fall ikke så tydelig som barna i B gruppen. I fremmedsituasjonen registreres det at barna må trøstes mer og de uttrykker sinne når mor ikke tar barnet på fanget umiddelbart. Det kan være at barna opplever liten eller sjelden respons på deres signaler fra mor, og har etter hvert utviklet mer manglende evne for tillit. Barna kan oppleve å ha mindre kontroll på hva som hender med dem. Barna i denne kategorien viser mye av samme atferd hjemme og i fremmedsituasjonen. Unntaket fra dette er barnas utagering med gråt og sinne som kan uttrykkes mer i fremmedsituasjonen (sst.).

Bowlby (1988) beskriver barna i gruppe C som engstelige og mer klengete tilknytning. Barna er usikker på om foreldrene er tilgjengelige og vil hjelpe når barnet har bruk for det. Denne usikkerheten kan skape engstelse hos barnet og redsel for atskillelse. Dette kan sette en bremse for barnets utforskning av verden. Barnet vil opptre klengete og har trolig opplevd foreldre som ujevn i omsorgen. Noen ganger har barnet opplevd at foreldrene er der når det trengte hjelp, andre ganger ikke. Foreldrene kan ha brukt trusler til barnet om å forlate det som styringsmiddel i oppdragelsen (sst.).

I gruppe A beskrives barn med et unnvikende tilknytningsmønster (Ainsworth, Blehar m.fl. 1978). I utgangspunktet viste disse barna en atferd hjemme mye likt barna som ble plassert i gruppe C. Forskjellen var større i observasjonen fremmedsituasjon. Da viste disse barna liten eller ingen tegn til gråt når mor gikk ut av rommet. Når gjenforeningen med mor fant sted, så det ut til at barnet reagerte lite eller aktivt avviste henne. Ainsworth m.fl. (1978) beskriver at disse barna kan ha varierende eller sjelden positive erfaringer med respons hos mor når det søkte hennes oppmerksomhet. Dette kan ha bidratt til at barnet har utviklet en mindre trygg tilknytning til mor. Det kan være vanskelig å oppdage hvilke barn som er i kategori A siden de opptrer som trygge, vennlige og uavhengige barn. Ainsworth m.fl. (1978) antyder at først når normalatferden til en 1 åring ved atskillelse og gjenforening med omsorgspersonen beskrives, kan atferden til barn i gruppe A settes i perspektiv. Barn som har

erfart avvisning eller ignorering hos mor og kan ha dette som forbilde. Bowlby (1988) betegner denne gruppen barn med engstelig unnvikende tilknytningsmønster. Barnet kan ha erfart at det ikke får hjelp når det har vært nødvendig, og kan ha vansker med å tro på at det får hjelp. Barnet søker omsorg, men forventer å bli avvist slik det tidligere har erfart. Det opptrer engstelig og unnvikende i tilknytningen, og dette kan være et resultat av morsfigurens hyppige avvisning. Resultatet blir at barnet prøver å være emosjonelt selvhjulpen og prøver å leve uten å ta imot andres kjærlighet og støtte. Dette barnet kan senere få diagnosen narsissisme, hvor det meste dreier seg om sitt eget jeg (sst.).

Noen av barna med utrygg tilknytningsstil kan senere i livet få diagnosen reaktiv tilknytningsforstyrrelser. Dette kan være barn som lider av stor omsorgssvikt, psykisk og fysisk mishandling som vedvarende ignorering av barnet og dets behov, seksuell misbruk og fysisk skading. Symptomer av tilknytningsforstyrrelsene er gjennomgående avvik i barnets sosiale relasjonsmønster, manglende sosial gjensidighet og respons, som kan registreres ved gjenforening og atskillelse. Barnet kan være fryktsom, overdreven vaksom, og protestere på nær omsorg med avvisning og unngåelse. Barnet er emosjonsmessig forstyrret og kan preges av blant annet tristhet og aggressive reaksjoner på egen og andre lidelse. Tilknytningsforstyrrelsen kan prege barnet slik at det opplever fysisk veksthemming og mistriivsel (Kvello 2010).

Atypisk tilknytningsmønster beskrives som desorganisert/desorientert mønster, type D (Smith 2002). Dette er en atferd som ikke Ainsworths har kategorisert. Barnet kan vise manglende mestringsstrategier når tilknytningen aktiveres, og vise engstelse og manglende trygghetsforhold til tilknytningspersonen. Årsaker knyttet til denne atferden kan være mishandling, omsorgssvikt eller foreldrenes manglende evne med tilknytning (sst.). Dersom det er flere risikofaktorer rundt barnet, kan dette medvirke til at barnet erfarer utrygg tilknytning, dette kan være svak psykologisk fungering hos foreldrene, familiestress og lav sosioøkonomisk status, liten sosial støtte, dårlig ekteskapskvalitet og vanskelig temperament hos barnet (sst.). Barns temperament kan ha betydning for barnets atferd og hvordan tilknytningspersonene reagerer. Det kan være vanskelig for voksne å reagere sensitiv på barn som utviser et vanskelig temperament. Dette kan ha en innvirkning på tilknytningsforholdet mellom barnet og tilknytningspersonene (Tetzchner 2001).

Bowlby (1988) ser sammenheng i tilknytningsmønstrene til barna og hvordan de oppfører seg i barnehagen uten mor tilstedet. Dersom et barn utviser en sikker tilknytning, kan personalet oppleve barnet som samarbeidsvillig og populært hos andre barn. Viser barnet

engstelig, klengete mønster, er det større sannsynlig at barnet blir beskrevet som ganske oppmerksomhetskrevende, usosial og fiendtlig innstilt. Senere kan barna opptre som usikker med blanding av frykt og tungsindighet. De forventer kanskje en negativ reaksjon fra foreldrene. Engstelige unnvikende barn kan være urimelig oppmerksomhetssøkende, anspente og lett å frustrere. De kan også være hjelpeløse og passive. Barn som beskrives i denne gruppen kan prøve å holde foreldrene på avstand. Dialogene kan være avmålte og de kan vise liten interesse eller kan avvise initiativ fra foreldrene (sst.). Bowlby (1988) stiller spørsmål om tilknytningsmønstrene er forankret i barnets personlighet eller om foreldrenes måte å behandle barna på preget det mest. Her peker Bowlby på at begge perspektivene har innvirkning på et barn i 6 års alderen. Dersom hjelpeapparatet skal bistå foreldre og barn med tilknytningen, mener Bowlby (1988) en god tilnærming til utfordringene med tilknytningen vil være å jobbe med begge parter, for eksempel gjennom familieterapi. Det vil si å hjelpe både foreldrene og barnet samtidig.

Utgangspunktet for Ainsworth m.fl. (1978) var å fokusere på barnas individuelle forskjeller. De kunne se tendenser til individuelle forskjeller i fremmedsituasjonene i en tidlig fase i samspillet mellom mor-barn. En viktig faktor i denne variasjonen kunne være omsorgspersonenes gode eller mindre gode evne til å tolke barnets signaler og kommunikasjon. Ainsworth m.fl. (1978) mener undersøkelsen og metoden fremmedsituasjonen i høy grad har bidratt til å se barnas individuelle forskjeller. I tillegg til å observere ulik atferd mellom mor-barn tilknytningen, har testen bidratt med et verdifullt innspill til forskningen på tilknytningsfeltet (sst.).

Det kan være en fare med å skulle innordne alle individuelle observasjoner i et skjema basert på fremmedsituasjonen. Det kan være sider ved barnet som ikke registreres i observasjonsstudiet. Dette kan være barnets temperament, følelsesuttrykk, stress mestrings og om barnet og tilknytningspersonen passer sammen. Det er viktig at flere metoder brukes i vurdering av tilknytning. Dette kan for eksempel være innhenting av informasjon og samtale med barnets nære omsorgspersoner (Smith 2002). Metoden fremmedsituasjonen bygger primært på observasjon noe som kan være en svakhet i forhold til å få en bred og god kartlegging av barnet. Ainsworth m.fl. (1978) peker på at tilknytningen er et kompleks og vanskelig felt å forske og gjøre undersøkelser innenfor. Hun mener dette kan være en av årsakene til en sen start med forskningen på dette området. Hun håper bidraget fra henne og hennes medarbeidere vil gi gode impulser til arbeidet med å se nærmere på utfordringene med

tilknytningen. Tilknytningen mellom mor-barn er slik hun skriver det: ” *one of the most important aspects of human behavior and development*” (sst., s. 322).

Kort oppsummering

I praksis kan tilknytningen vise seg gjennom barnets atferd som omtales tilknytningsatferd (Tetzchner 2001). Denne atferden kan beskrives som tilnærmingsatferd og signalatferd. Tilnærmingsatferden viser til barnets bevegelser for å komme i nærheten av omsorgspersonen som rulling og kryping. Signalatferd kan være barnets kroppsholdning, mimikk og gester overfor omsorgspersonen (sst.). Tilknytningsatferden kan særlig bli utløst dersom barnet er syk eller trenger omsorg. Følelser av velbehag og sikkerhet kan være et resultat av at nærheten til tilknytningspersonene er oppnådd. Dersom det er vansker med å oppnå nærhet til tilknytningspersonen i form av atskillelse kan barnet oppleve uro (Bowlby 1988). Bowlby (1988) forstår tilknytning i sammenheng med nære bånd og emosjoner. Tilknytning omhandler ofte bare noen få personer, mens tilknytningsatferd kan brukes for å komme i kontakt med flere av de mennesker barnet ønsker å være i nærheten av.

Bowlby (2007) viser til observasjonsstudier av barnets ulike faser ved atskillelse. Han kaller dette protestfasen, fortvilelsesfasen, avvinningsfasen. Foreldre som har erfart en sikker tilknytning i eget liv kan være bedre rustet til å bidra til at egne barn erfarer sikker tilknytning.

Stern (2003) ser nærmere på hvordan spedbarnet viser tegn på samhandling med andre og viser til tre mentale områder i barnets intersubjektive verden. Det er felles oppmerksomhet, felles intensjoner og å dele affektive tilstander. Tilknytningsatferden kan også observeres i Ainsworths m.fl. (1978) observasjonsmetode fremmedsituasjonen. Gjennom denne metoden beskrives tre primære tilknytningsmønstre; trygg eller sikker tilknytning, ambivalent eller engstelig tilknytning og unnvikende tilknytning. En fjerde tilknytning beskrives som desorganisert/desorientert som viser til manglende og engstelig tilknytningsforhold hos barn til nære omsorgspersoner.

Kulturelle variasjoner i tilknytningen

Finnes det kulturelle variasjoner i tilknytningen eller er den universell, uavhengig av kulturen? I forhold til utenlandsadopterte barn hvor flertallet er født og vokst opp den første levetiden i en annen kultur, kan dette være et perspektiv i tilknytningen til adoptivforeldrene. Smith (2006) omtaler ulike tradisjoner og forskningsarbeid om tilknytning i ulike kulturer. Dette er studier som bruker fremmedsituasjonen i forskningen (Ainsworth, Blehar m.fl.

1978). Studie av mødre og barn i Uganda og Baltimore viser noen forskjeller. Barna fra Uganda viser mer frykt for fremmede enn tilfellet var for barna fra Baltimore, og bruk av mødrene som trygg base var tydeligere hos barna fra Uganda. Tross dette var det mange likhetstrekk i kulturene. Om lag to tredjedeler av barna som deltok, viste en trygg form for tilknytning uavhengig av kulturen de vokser opp i (Smith 2006). Gjennom vektleggingen av barnets naturlige søken etter kontakt og samspill, og det universelle perspektivet som definisjonen av tilknytning peker på, har tilknytningen sentrale fellestrekk uavhengig av kulturen. Det kan finnes forskjellige former for tilknytningsatferd hos barn, men generelt er tilknytning uavhengig av kulturen de vokser opp i (sst.).

Tezchner (2001) bygger opp under antagelsen at tilknytningen er universell, men er kritisk til at metoden fremmesituasjonen kan passe til å måle tilknytningsatferd i ulike kulturer. Betingelsene for hva som utløser tilknytningsatferd hos et barn kan variere. Det kan være vanskelig å måle tilknytningen ut fra hvor mye barn gråter når moren er borte. Gråt hos barn kan vise til hvor vant barnet er å være borte fra mor og ikke nødvendigvis kvaliteten på omsorgen (sst.). I studier av Stovoll-McClough og Dozier (2004 i Smith 2006) av barn som danner tilknytning til andre enn foreldrene, er barnets alder og tilknytningspersonens egen tilknytningsstatus til barna viktige faktorer. Tilknytningen til nye nære omsorgspersoner kan skje etter bare noen uker for barna (sst.).

Det stilles også spørsmål om fedrenes tilknytning til barnet er like stor som mødrene. I en studie av svenske ikke-tradisjonelle familier hvor menn har stor del av ansvar for omsorgen, pekte Lamb m.fl. (1982 i Smith 2006) på foreldrenes kjønn som en faktor. Dette kunne ha større innvirkning på tilknytningen til barnet enn foreldrenes yrke og rolle. Måten mor og far utøvde omsorgen på kunne spille inn. For eksempel, var flere av mødrene mer fysisk aktive i forhold til barna (klem, holde, trøste). Dette kunne bidra til å øke sannsynligheten for barna i å erfare trygg tilknytning. Det er andre faktorer som kan tyde på at tilknytningen for barnet til både mor og far ofte er likeverdige. Blant flere av parene som blir foreldre viser det seg at de har indre rollemodeller og omsorgatferd som samstemmer med hverandre. I praksis kan dette vise at foreldre støtter hverandre og har felles syn i oppdragelsen av barnet. Dersom foreldrene er sensitive, kan den ene part beskytte barnet mot den andres svakheter i omsorgatferden (sst.).

Omsorgspersonens atferd, personlighet og deres evne til å oppfatte følelsesmessige uttrykk hos barnet kan ha betydning for tilknytningen. Temperament nevnes som en faktor som kan påvirke dette. Temperament omtales gjerne som *”biologisk basert, indre trekk som*

viser seg tidlig i livet og har en viss stabilitet over tid” (Smith 2002, s. 123). Det kan være sammenheng mellom tilknytning og temperament når ulike individuelle forskjeller i barnets trygghet i tilknytningen forklares. Barn som lett blir stresset og viser temperament i nye sosiale situasjoner, kan ha en større sjanse til å bli vurdert som desorganisert/desorientert ved bruk av observasjonsstudiet fremmedsituasjonen. Smith (2002) viser til at det er viktig å se flere faktorer i sammenheng i forhold til kvaliteten i barns tilknytning. Disse kan være barnets genetiske arv, påvirkning i fosterlivet, foreldrenes evne til respons og tilrettelegging av miljøet rundt barnet (sst.).

Oppsummering av begrepet tilknytning

Tetzchners (2001) definisjon av tilknytning er valgt i denne oppgaven ”*tilknytning dreier seg om hvordan barn tidlig i utviklingen danner relasjoner og knytter følelser til andre på en måte som er felles for alle mennesker*” (sst., s. 465). Definisjonen peker på at barn tidlig i tilknytningen søker relasjon med andre mennesker. Relasjonen utvikles gjennom samspill med andre mennesker og rommer hele følelsesregisteret til barnet. Dette samspillet er universelt og omhandler alle mennesker uavhengig av kultur og levekår. Relasjonene i samspillet uttypes videre i tilknytningsbegrepet, og i denne sammenheng velges tilknytning å oppfattes som et underbegrep av relasjon.

Bowlby (1988) kan forstås i sammenheng med etologisk perspektiv hvor beskyttelse og nærhet for barnet er sentralt. Stern (2003) kan representere skjemateorien som fokuserer på relasjonsdannelse basert på emosjoner barnet har erfart i relasjonene. Tetzchner (2001) kan oppfattes i lys av begge disse retningene hvor tilknytningsatferd og relasjonsdannelse er sentral. Tilknytningsatferden omtaler Tetzchner (2001) som signalatferd hvor barnets gester, kroppsholdning og mimikk er sentral og tilnærmingsatferd hvor barnets prøver å være i nærheten av omsorgspersonen ved for eksempel å krype og rulle (sst.).

Det er ulike komponenter som emosjonelle sider og bånd, trygg base og morsfiguren som rollemodell som inngår i tilknytningsbegrepet. Tilknytning forstås i nær sammenheng med emosjonelle sider og bånd. Båndene som dannes i tilknytningen er av emosjonell karakter og vil ofte vare livet ut. Barnets opplevelse av trygg base er sentral for at barnet vil våge og utforske verden for så å vende tilbake til basen. Morsfiguren vil danne rollemodell for barnet som blir et viktig forbilde for barnet den første tiden.

I det videre arbeidet med problemstillingen er trivsel et sentralt begrep. I sammenheng med trivsel forstås begrepet livskvalitet. Begrepene brukes blant annet av ulike fagmiljøer og i

ulike undersøkelser. Begrepene vil bli sett nærmere på gjennom definisjoner og bruksområder.

BEGREPET TRIVSEL

Begrepet trivsel oppfattes vanligvis som et positivt ladet ord og forbindes gjerne med en god og behagelig tilstand. Dette er et ord som brukes både i hverdagspråket og kan være et faglig begrep. Trivsel er ofte en persons subjektive opplevelse av sin situasjon. Faglig innenfor f.eks. samfunnsvitenskap brukes det ofte som et psykologisk begrep (Knutstad 2010). Trivsel kan brukes til å beskrive følelser, stemninger og tilstander. Begrepet kan bidra til å beskrive hvordan mennesker opplever sosiale situasjoner og institusjoner som for eksempel skoler, barnehager og arbeidsplasser. Når et menneske trives eller opplever trivsel, kan det omhandle positive følelser i øyeblikket og følelser av lengre varighet. Det er mange ord og begreper som kan brukes og bidra til å beskrive positive sider av trivsel: fornøyelse, glede, harmoni, hygge, idyll, kos, lykke, ro, velbehag, tilfredshet, velvære. Når mennesket ikke trives, kan dette gi utslag av mistrivsel. Mistrivsel kan oppstå i forhold til miljøer eller situasjoner. Mennesker som mistrives kan skifte miljø eller forlate ulike situasjoner for å unngå mistrivsel.

Det kan det være vanskelig å definere et klart og entydig innhold i begrepet trivsel. Begrepet kan bli brukt til å være et overbegrep eller en variabel i undersøkelser hvor lav, middels eller høy grad av trivsel skal avdekkes (Haugen 1994). Det engelske uttrykket ”*sense of well-being*” (sst., s. 163) eller ”*satisfaction*” (sst.) kan ha sammenheng med den positive delen av forståelsen av begrepet. I den andre enden av en trivselsskala kan beskrivelsen av trivsel være mistrivsel eller vantrivsel. Høy grad av trivsel kan defineres ”*det å erfare noe positivt, en spontan følelse av at situasjonen og dens muligheter er tilfredsstillende*” (Sandven 1972 i Lund & Haugen 2006, s. 45). Lav grad av trivsel kan defineres som ”*en følelse av misnøye, fordi en opplever seg selv i disharmoni med omgivelsene, og ikke ser noen umiddelbar mulighet til å endre situasjonen*” (sst., s. 45).

Theory of thriving, trivselsteori, er utviklet av sykepleiere som ser trivsel i et livsløpsperspektiv (Haight m. fl. i Knutstad 2010). ”*Trivsel beskrives som et resultat av et optimalt samspill mellom personen, det menneskelige og fysiske miljøet*” (sst., s. 57). Denne definisjonen ser trivsel og optimalt samspill i nær sammenheng. Er trivsel avhengig av et optimalt samspill? Hva legges i dette og kan ikke en person trives dersom personen opplever ulike grad av trivsel? Det er ikke sikkert at optimalt samspill er nødvendig for at en person skal oppleve trivsel. Ulike faktorer rundt en person vil endres i løpet av livet, og for at en

person skal trives er en kontinuerlig tilpasning mellom de ulike faktorene nødvendig. I denne sammenhengen blir trivsel sett mer på som en prosess enn en tilstand (sst.).

Andre, for eksempel samfunnsvitere, kan se trivsel i sammenheng med det å takle alvorlige hendelser som sykdom eller ulykker på en god måte. En person som kommer styrket ut av en situasjon, kan beskrive dette som trivsel. Fokuset blir på vekst og utvikling på tross av negative hendelser. Dette kan gjelde både fysisk og mental trivsel hos en person. Det kan være forskjeller hvordan mennesker viser evnen til å bevare trivsel, optimisme og håp gjennom vanskelige livssituasjoner (Knutstad 2010).

Trivselsbegrepet blir i en dansk undersøkelse om livskvalitet og holdninger forstått som ”*personenes aktuelle følelsesmessige grundstemning*” (Petersen, Andersen m.fl. 1994, s. 203). Grunnstemningen trivsel kan være av en lengre varighet, og definisjonen fokuserer ikke ensidig på positive følelser. Definisjonen omtaler ikke ulike og aktuelle livsområder som kan være av betydning og ha innvirkning for personens opplevelse av trivsel. Mennesker har ulike personlighetstrekk som kan komme til uttrykk i forskjellige situasjoner. Noen opplever generelt mer trivsel enn andre og gir uttrykk for dette. Andre kan oppleve en lavere grad av trivsel og kan vise dette gjennom å uttrykke mistriivsel. Følelsene og opplevelsene av trivsel er individuelt for hvert menneske.

I nær sammenheng med trivsel oppfattes trygghet. Trygghet kan romme beskrivelse av en tilstand, individuelle opplevelser og vurderinger. Det oppleves ofte som en subjektiv følelse eller tilstand (Knutstad 2010). Det kan være vanskelig å definere trygghet siden det varierer fra menneske til menneske. Som en del av menneskets grunnleggende behov som mat, søvn, involvering og kjærlighet, inngår også trygghet. Trygghet er viktig for menneskets utvikling, trivsel og læring (Andersen, Gundelach m.fl. 2008). Trygghet kan utvikles gjennom positive livserfaringer, i relasjoner med andre og miljøet. Eksempel på dette er barnets opplevelse av trygghet i sikker base hos nære omsorgspersoner, og barnets erfaringer av grunnleggende sikkerhet og tillit til omverden. Trygghet kan også settes i sammenheng med voksnes tilgjengelighet og evne til å være lydhøre overfor barna (sst.).

Trygghet kan omhandle personens ytre livsvilkår og subjektive indre opplevelser. Det blir gjerne forbundet med noe positivt, mens det motsatte, utrygghet, oppfattes som negativt. For de fleste mennesker er trygghet viktig, og det er mennesket selv, basert på egne erfaringer og vurderinger, som kan uttrykke egen trygghet. Det er vanskelig for andre å si at noen er trygg uten at de har spurt vedkommende om det er slik (sst.). Disse perspektivene gir trygghet en nær sammenheng med trivsel. Trygghet kan forstås som en del av tilknytning hvor

personenes følelser og samspill med andre mennesker er sentrale. Personens positive erfaringer, basert på subjektive mål, forventninger og erfaringer i møte med andre, peker på at trygghet kan oppfattes i nær sammenheng med livskvalitet (sst.).

Trivsel og livskvalitet

Trivsel kan forstås som en dimensjon av og synonymt med begrepet livskvalitet. Begrepene overlapper hverandre og har sammenfallende innhold. Personens følelser, ulike livsområder og miljøer, er sentralt i begrepene. Både trivsel og livskvalitet kan oppfattes som personers ”*opplevelseskvalitet*” (Næss, Masterkaasa m.fl. 2001, s. 10). Kvaliteten på en persons opplevelse av trivsel er individuell og er ikke nødvendigvis bare positiv. Noen andre relaterte begreper som kan knyttes til livskvalitet er glede og harmoni (Rustøen 2001). I denne sammenheng velges trivsel og livskvalitet å forstås som synonyme begrep.

Livskvalitet blir brukt av ulike faggrupper som medisin, sykepleie, psykologi, sosiologi, pedagogikk og filosofi. De ulike tradisjonene i fagene gjenspeiler begrepsbruken i den tradisjonen den blir brukt. Livskvalitet oppfattes gjerne som et flerdimensjonalt begrep hvor ulike områder i livet har betydning for individets opplevelse av livskvalitet. Områdene som kan inngå i livskvalitet er fysiske, sosiale og psykiske perspektiver. Det kan være ulike oppfatninger om eksistensielle og åndelige sider inngår i livskvalitetsbegrepet. Perspektiver som kan inngå fra blant annet sykepleiefaget peker på viktigheten av den åndelige dimensjon i livskvalitet (Knutstad 2010). De ulike dimensjonene kan påvirke livskvaliteten, men det er individets totale opplevelse av livskvalitet som blir viktig (sst.).

Det engelske *quality of life* blir på norsk vanligvis omtalt som livskvalitet. *Sense of well being* eller *well-being* oversettes vanligvis med trivsel, velvære, velferd (Svenkerud 1983). *Quality of life* eller livskvalitet kan omfatte og beskrives som “*health-related quality of life (HRQOL) and nonhealthy-related quality and life (NHRQOL)*” (Cramer & Spilker 1998, s. 2). Livskvaliteten som omtales som helselaterte områder omhandler personens psykiske og fysiske individuelle helse. Faktorer som innvirker på helselatert livskvalitet kan være personens motivasjon, personlighet, funksjonsnivå. Det sosiale nettverket og familie kan være faktorer som kan bidra til å hjelpe mennesker som har kroniske sykdommer (sst.). Livskvaliteten som omhandler ikke-helselaterte temaer, kan beskrive indre personlige følelser og sosiale opplevelser, ytre naturlige og sosiale miljøer. Beskrivelsene av livskvalitet, både med helse og ikke-helselatert fokus, forstås i sammenheng og påvirker hverandre

gjensidig. For eksempel har en persons opplevelse av egen helse trolig innvirkning på hvordan livskvaliteten i andre relaterte områder for personen oppleves (sst.).

Det er fire områder som vanligvis fokuseres på i studier og forskning om livskvalitet. Dette er *"Physical status and functional abilities, psychological status and well-being, social interactions, economic and/or vocational status and factors"* (sst., s. 3). I undersøkelser av livskvalitet er det viktig å forsøke å gi et bredt bilde av livskvalitet slik at helheten kan ivaretas. Verdens helseorganisasjon tar utgangspunktet i at livskvalitet er et subjektivt og flerdimensjonal fenomen. Denne begrepsdefinisjonen på livskvalitet inkluderer individets oppfattelse og forventninger til livet, og ser den kulturelle rammen mennesket lever i. Definisjonen beskriver innholdet i både trivsel og livskvalitetsbegrepet på en god måte. *"Enkeltmenneskers oppfatning av sin posisjon i livet innenfor den kultur og verdssystem de lever i, i forhold til sine mål og forventninger, hvordan de ønsker livet skal være og hva de er opptatt av"* (WHOQOL 1995 i Rustøen 2001, s. 20).

Livskvalitet *"dreier seg om psykisk velvære. Livskvalitet er å ha en grunnstemning av glede"* (Næss, Masterkaasa m.fl. 2001, s. 7). Næss (2001) utdyper livskvalitet ved å knytte det til enkeltindividers subjektive tilstander og helhetlige positive og negative opplevelser. Livskvalitetsbegrepet er primært ikke knyttet til kollektivt samfunnsperspektiv. Det kan virke noe ensidig å knytte livskvalitet mot en positiv grunnstemning av glede. Livskvalitet kan også romme andre følelser av mer negativ karakter som ubehag eller utilfredshet. Menneskets følelsesregister inneholder normalt hele spektret av følelser, og dette er et moment i definisjonen av livskvalitet som bør komme mer frem.

Næss (2001) velger å definere livskvalitet som *"en persons livskvalitet er høy i den grad personens bevisst kognitive og affektive opplevelser er positive og lav i den grad personenes bevisst kognitive og affektive opplevelser er negative"* (sst., s. 10). Mennesker som opplever å ha det godt og opplever høy grad av livskvalitet, kan vise til aktivitet, samhørighet, selvfølelse og grunnstemning av glede. Summen av disse elementene kan utgjøre personens opplevelse av livskvalitet (Rustøen 2001). Denne definisjonen av livskvalitet kan tolkes slik at positiv livskvalitet betinger en bevissthet hos individet og knytter dette opp mot positive følelser og erkjennelser for å oppnå høy livskvalitet. Opplevelsen av livskvalitet gjelder for alle mennesker og i denne sammenheng kan denne definisjonen kanskje begrense det til å omhandle voksne som kan ha utviklet en større bevissthet over egen situasjon enn små barn.

Et annet innspill til omtalen av livskvalitet er fravær av lidelse. Er menneskets opplevelse av dårlig livskvalitet knyttet opp mot lidelse? *”At være relativt fri for lidelse hører med til god livskvalitet”* (Aggernæs 1988, s. 20). Han viser til at dette ikke er tilstrekkelig for å oppnå livskvalitet og sammenligner det med at mennesker som er bevisstløse kan oppleve livskvalitet på samme måte som velfungerende og friske mennesker (sst.). Et perspektiv på livskvalitet er fra filosofien hvor Tatarkiewicz (1976 i Næss 2001) ser lykke og livskvalitet i sammenheng. Lykke defineres som *”tilfredshet med livet som helhet”* (Knutstad 2010, s. 31). Lykke kan være av en mer kortvarig karakter og kanskje med overfladiske følelser, mens livskvalitet kan ha en lengre varighet som har med hele livet å gjøre. Tilfredshet med livet omfatter ofte både menneskets intellektuelle og emosjonelle sider av livet (sst.).

Botvar (1999) ser sammenheng mellom levekår og livskvalitet. Allardt (1975 i Botvar 1999) ser levekår og livskvalitet sammen og knytter det til begrepet velferd. Botvar (1999) peker på at levekår kan fokusere mer på objektive og materielle forhold. Forskningen på levekår i Norge har primært tatt utgangspunkt i menneskets tilgang på ressurser av individuell og kollektiv art. Dette kan gjelde individuelle ressurser som kunnskap, helse, inntekt og kollektive ressurser som offentlig helsetilbud, medlemskap i organisasjoner og trafikkmiljø (sst.). Livskvalitet inneholder mer subjektive opplevelser og vurderinger av tilværelsen. I livskvalitetsforskningen undersøkes det følelsesmessige og kognitive sider. Følelser kan være opplevelse av glede, velvære og fravær av bekymringer, smerte og uro. Kognitive aspekter kan være vurderinger av egen livssituasjon (sst.). Det kan være vanskelig å definere livskvalitet og forske i et emne hvor innholdet i definisjonen av begrepet kan oppfattes som flytende, og i noen tilfeller ikke er klart definert før undersøkelsene settes i gang. I denne sammenheng kan spørreundersøkelser om menneskers opplevelser gi informasjon om livskvalitet. Dette kalles selvrapportert livskvalitet (Næss, Masterkaasa m.fl. 2001).

Gjennom kartlegging av livskvalitet i møte med mennesker som lider av sykdom har sykepleiefaget gitt impulser til begrepet. Kartleggingen bidrar til å gi sykepleiefaget en større forståelse for sykdommer, behandlinger og hvordan dette påvirker pasientene. Det er laget spørreundersøkelser hvor pasienter selv vurderer sin egen opplevelse av tilfredshet og livskvalitet (Knutstad 2010). Ferrans og Powers (1985 i Knutstad 2010) definisjon av livskvalitet er *”en persons følelse av tilfredshet eller utilfredshet med de områder i livet som er viktige for en”* (sst., s. 33). Områdene det pekes på er helse og fysisk funksjon, psykisk/åndelig område, familieområde og sosioøkonomisk område (sst.). Denne definisjonen inkluderer hele følelsesregistret til mennesket og viser til ulike områder som er aktuelt til

enhver tid. Begrepet får større dimensjoner gjennom ulike livsområder hvor sosiale, psykiske og fysiske aspekter er inkludert. Tilfredshet kan bli tolket som følelser eller kognitiv erfaring som er av kortere karakter, og derfor kan denne definisjonen bli oppfattet noe avgrenset i forhold til livskvalitetens tidsperspektiv.

Ventegodt (1995) peker på at tilfredshet forstås i sammenheng med livskvalitet. *"Tilfredshet er noget man er i hovedet, dvs. tilfredshed er kognitiv"* (sst., s. 41). Tilfredshet kan oppleves av en kortere karakter og kan ofte bli sett i sammenheng med trivsel. Summen av flere tilfredsheter på et område i et liv kan bidra til trivsel. Det kan være en sammenheng mellom menneskets uttrykk for trivsel i ulike situasjoner og opplevelse av tilfredshet. (Petersen, Andersen m.fl. 1994). Ved å vektlegge tilfredshet for mye i omtalen av livskvalitet og trivsel kan det sette begrensninger i å inkludere følelser, opplevelser og andre livsområder som er viktig for en persons opplevelse av helhetlig livskvalitet (Ventegodt 1995).

Innholdet i definisjonen av livskvalitet bør ha *"nødvendige og tilstrekkelige kjennetegn på livskvalitet"* (Næss, Masterkaasa m.fl. 2001, s. 75). Noen av kjennetegnene kan være at definisjonen er gyldig for alle mennesker uansett kultur, alder og andre ytre omstendigheter (sst). Gjennom å inkludere flere livsområder og beskrive følelser, kan dette bidra til å inkludere flere i begrepet livskvalitet. Årsakene til at mennesket kan oppnå høy og lav grad av livskvalitet er individuelt basert og ulik fra kultur til kultur (sst.).

Forventninger og trivsel

Menneskets forventninger til miljøet kan innvirke på individets opplevelse av trivsel. Miljøet er ofte skiftende og består av ulike mennesker som individet forholder seg til. Dette kan være jobbsammenheng, familielivet, fritidsaktiviteter, blant venner etc. Hvordan personens forventninger i møte med miljøet oppleves, kan innvirke på trivsel. Det antas en sammenheng mellom forventninger og hvordan disse blir imøtekommet av omgivelsene og opplevelse av trivsel (Petersen, Andersen m.fl. 1994). Dersom forventningene til personen innfris, kan dette resultere i høy grad av trivsel. Dersom forventningene i mindre grad innfries, kan dette resultere i lavere grad av trivsel. Næss m.fl. (2001) peker på at mennesker som får det de ønsker seg kan oppnå en høy livskvalitet, men at dette kan være en kortsiktig opplevelse. Forventningene kan føre til større grad av trivsel for en person gjennom å erkjenne hvilke forventninger som finnes. Bearbeidingen av forventningene kan skje ved indre bearbeidelse

eller ytre bearbeidelser. Personen kan utrykke valget i praksis ved indre eller ytre handling (Petersen, Andersen m.fl. 1994).

En ytre handling kan vise til personens forsøk på å endre miljøet slik at egne forventninger kan imøtekommes. Her viser Petersen og Andersen m.fl. (1994) til offensiv og defensiv ytre handlinger. En offensiv handling kan vise til mer ønske om kontroll over situasjonen, og dermed få miljøet til å innfri forventninger. Ved å vise defensiv handling kan personens kontroll med situasjonen være av en mer innsnevret karakter, og miljøytelsene kan skje mest på miljøets betingelser (sst.). Sett i lys av barns forventninger til miljøet kan dette komme til uttrykk gjennom barnets atferd. Et barn som har forventninger om et positivt og inkluderende miljø, kan vise dette gjennom atferd som er preget av åpen kroppsholdning, blikkontakt og initiativ. Et barn som kanskje har lave forventninger, kan vise dette gjennom lukket kroppsholdning (vende seg bort etc.), unnvikende blikk, passivitet og resignasjon.

Forventningene som barn har og hvordan disse blir imøtekommet av omgivelsen, kan være viktig for barnets opplevelse av trivsel. Barnas forventninger i møte med barnehagen kan være forskjellige. Dette kan avhenge av barnets alder, hvor bevisst barnet er på egne forventninger og tidligere erfaringer med barnehager. Noen av forventningene fra barna kan være å få dekket fysiske og psykiske behov som mat, søvn, omsorg og trøst. Det kan også være forventninger om lek og vennskap med andre barn. Mange av disse forventningene peker på de emosjonelle sidene ved trivselsbegrepet og kan være vanskelig å måle. Dersom barnet opplever å få innfridd noen av forventningene, kan dette bidra til å øke trivselsnivået for barnet i barnehagen.

De fleste foreldre til barn i barnehagen er primært opptatt av barnets trivsel i barnehagen (Hind 2008). Foreldrene kan ha forventninger om trivsel for barnet gjennom tidligere erfaringer med barnehagen, kognitiv og sosial utvikling, språkutvikling og vennskap. De kan være opptatt av at barnehagen skal være en forberedelse til skolestart. Foreldrene kan ha forventninger om positivt samarbeid mellom barnehage og hjem, gjennom foreldremøter og daglige samtaler om barnet med personalet i barnehagen. Et positivt samspill mellom barnehage og hjem kan bestå av felles oppmerksomhet og omsorg til beste for barnet, og kan bidra til økt trivsel for barnet (Abrahamsen 1997).

Positivt samspill er sentral i den utviklingsøkologiske modell (Bronfenbrenner 1976). Barn tilhører flere miljøer som beskrives som mikrosystemer. Disse miljøene kan være hjem, barnehage, skole og venner. Barna pendler mellom de ulike miljøene, og forholdet mellom mikrosystemene påvirker barnets utvikling. Forbindelsen mellom de forskjellige mikro-

miljøene blir omtalt som mesosystemet. Gjennom positivt samspill mellom mikronivåene, kan mikronivået bli en viktig ressurs i forhold til barnets utvikling. *"Barns og ungdoms utvikling profitterer på at de ulike mikrosystemene "trekker" sammen og i samme retning – at det er verdi- og interessemessig konvergens mellom enhetene i sosialiseringer, og at personene i de ulike systemene kjenner og støtter hverandre"* (Bø 2000, s. 164). Et godt samspill mellom barnehage og hjem som bidrar til å trekke i samme retning, kan bidra til å styrke opplevelsen av trygghet og trivsel for barnet (Mordal 2004).

Oppsummering av begrepet trivsel

Med bakgrunnen av de ulike definisjonene velger jeg å definere trivsel i lys av livskvalitetsbegrep til Verdens helseorganisasjon. *"Enkeltmenneskers oppfatning av sin posisjon i livet innenfor den kultur og verdssystem de lever i, i forhold til sine mål og forventninger, hvordan de ønsker livet skal være og hva de er opptatt av "* (WHOQOL 1995 i Rustøen 2001, s. 20). Denne definisjonen av livskvalitet ivaretar trivselsbegrepet på en god måte. Perspektivene i definisjonen inkluderer personens individuelle oppfatning av sitt liv, personens mål, forventninger og følelsesregister. Definisjonen peker på områder som er viktige for personen, og ivaretar det kulturelle mangfoldet ved at det ikke definerer en type levestandard eller kultur som betingelse for å oppleve livskvalitet. Livsområdene kan være menneskelige og fysiske miljø som personen befinner seg i, som helse og fysisk funksjon, psykisk/åndelig område, familie, og sosioøkonomisk område. Opplevelsen av livskvalitet er universell, uavhengig av bosted, alder og kjønn. Menneskets egne forventninger og mål kan ha innvirkning i opplevelse trivsel og livskvalitet. Dersom egne forventninger i stor grad innfries i møte med miljøet, kan dette bidra til høy grad av trivsel. Dersom forventningene i mindre grad innfries, kan dette resultere i lavere grad av trivsel for personen.

Trivsel kan oppfattes som synonymt med livskvalitet. Ofte forbindes trivsel med et positivt ladet ord, og mennesker kan beskrive trivsel som en behagelig opplevelse. Trygghet er ofte en forutsetning for å oppleve trivsel og forstås i sammenheng med trivsel. Det finnes flere definisjoner av livskvalitet og trivsel. Begrepene kan brukes innen ulike fagområder som medisin, sykepleie, psykologi, sosiologi, pedagogikk og filosofi. Områdene som kan inngå i livskvalitet er sosiale, fysiske og psykiske/åndelige perspektiver. Quality of life er det engelske begrepet for livskvalitet. I undersøkelser av livskvalitet er det viktig å få frem et bredt bilde av livskvalitet slik at helheten ivaretas. Undersøkelsene kan bestå av spørreskjemaer, selvrapporteringer, intervjuer og observasjoner.

Ulike fagtradisjoner peker på elementer som bidrar til drøftingen av livskvalitet og trivselsbegrepet. Filosofer peker på fravær av lidelse, en opplevelse av psykisk velvære, lykke og tilfredshet som kan inngå i begrepsdefinisjonen. I denne sammenheng kan det være klokt å ivareta hele menneskets følelsesregister og ikke knytte definisjon opp mot bestemte beskrivelser av følelser og tilstander. Et positivt samspill mellom mennesket og miljøet kan være viktig for personens opplevelse av trivsel. Samspillet er en faktor i utviklingsøkologisk tenkning, og samarbeidet mellom barnehagen og hjem kan bidra til å styrke trivselsopplevelsen for barnet (Mordal 2004).

Levekår og velferd kan være sentrale elementer i trivsel og livskvalitet. Levekår og velferd kan forstås i sammenheng med objektive og materielle forhold mens livskvalitet kan være mer subjektive opplevelser og vurderinger av tilværelsen (Botvar 1999).

UTENLANDSADOPTERTE BARN

Ordet adopsjon kommer fra latin og betyr ”*det å adoptere*” (Berulfsen & Gundersen 2007, s. 6), og betegnelsen adoptere kommer fra ”*ta til seg et barn som sitt eget;*” (fra eng.) (sst., s. 6). Ordet adoptiv blir ofte brukt i sammensetninger, for eksempel adoptivbarn: barn som er adoptert, eller adoptivforeldre: foreldre som har adoptert (sst.). Utenlandsadopterte barn er adoptivbarn fra andre land som kommer til nye foreldre i Norge. Barna er født i utlandet og har et annet språk og kulturopprinnelse, men vokser opp i Norge med en norsk familietilhørighet (Dalen & Rygvold 2008).

På midten av 1960-tallet startet internasjonale adopsjoner til Norge. De første barna kom fra Vietnam og Sør-Korea (sst.) I perioden fra 1960 til 2009 har over 17000 barn blitt adoptert fra utlandet til Norge (Sentralbyrå 2011). I 2009 ble det gjennomført 346 utenlandsadopsjoner i Norge, og av disse var nærmere halvparten av barna adoptert fra land i Asia som Kina og Sør-Korea. Fra Kina ble det adoptert flere jenter enn gutter, mens resten av givelandene har overvekt av gutter. 69 prosent av de utenlandsadopterte var barn under 3 år (sst.).

Bakgrunnen til barna

Det kan være ulike årsaker til hvorfor et barn kommer i et adopsjonsprogram. Noen ganger er barnet kommet i myndighetenes omsorg ved at foreldrene frivillig fraskriver seg foreldre-myndigheten. En av grunnene kan være unge enslige mødre som av sosiale og økonomiske

årsaker ikke kan klare å oppdra barnet alene. I flere land kan store barneflokker, fattigdom, sykdom, død og dårlige økonomiske støtteordninger fra staten i giverlandet være grunn til at barnet kommer i et adopsjonsprogram. Barn som er funnet forlatt og som myndighetene ikke finner foreldrene til, kan komme i adopsjonsprogram. Andre ganger kan myndighetene frata foreldrene omsorgen ved tvang. Dette kan være for å ivareta barnets psykiske og fysiske helse og sette barnets sikkerhet i fokus (Andersen 2005).

Det er ulikt fra land til land hvordan adopsjonen av barna gjennomføres. Dette har ofte sammenheng med det enkeltes land lover og regler. Det er myndighetene i giverlandene som velger familien til hvert enkelt barn og ikke omvendt. Myndighetene er ansvarlig for barnets dokumenter. Dokumentene kan være sosialrapporter, legeattester, beskrivelser av tiden i fosterhjem eller barnehjem hvor bilder fra barnas oppvekst kan være tilgjengelig. I noen land kan myndighetene beskrive detaljert om utgangspunktet for adopsjon, mens andre kan beskrive dette på en mer nøktern måte (sst.).

Det er ulik praksis i giverlandene hvordan de mener plasseringen av barnet i de nye familiene bør foregå. Noen plasserer barna raskest mulig i sine nye familier, mens myndigheter i andre land bruker en gradvis tilnærming for barnet til sine nye familier. Disse ulike systemene må adoptivforeldrene akseptere siden det er de enkelte giverland som bestemmer dette. I de fleste tilfeller må adoptivforeldrene reise selv for å hente barnet. Dette gir en unik mulighet til å få et lite innblikk i barnets fødeland og bakgrunn, noe som kan være verdifullt for barnet og familien i ettertid (sst.).

Når et barn adopteres og kommer til nye foreldre i et annet land, skjer det et radikalt skifte i barnas miljø. Barnet forlater et kjent miljø som et barnehjem og eller en fosterfamilie. Dette kan utløse reaksjoner hos barnet som sorg, sinne og raseri og avvisning av adoptivforeldrene. Noen adoptivbarn kan den første tiden ha lite eller manglende respons, og de møter sin nye familie med apati og resignasjon. Barna kan også være rastløse, og foreldrene kan oppleve at barna regrederer. Det kan også finnes adoptivbarn som raskt blir en del av sin nye familie. Kanskje kan barnets tidligere erfaringer i å håndtere nye situasjoner være en styrke i forhold til skifte av miljø og det å få nye foreldre (Huse 2006).

Et viktig arbeid for adoptivforeldrene er tilknytningen til det nye barnet. Tilknytningen mellom barna og foreldrene er sentral for å få samspillet og tryggheten for barnet til å fungere. Dette kan for noen adoptivbarn ta tid for å få på plass. I denne tiden kan barna ha det vanskelig, men etter en periode avtar dette, og vanligvis faller barnet til ro og viser positive tegn til tilknytning (Dalen & Rygvold 2008). Barnet opplever normalt skifte av språk og må

vanligvis lære seg et nytt førstespråk (Dalen 2006). Barnet må forholde seg til en ny kultur og lære denne å kjenne. Dette kan gjelde mat, tradisjoner, religion og klimatiske variasjoner som barnet ikke har kjenneskap til fra før.

Adoptivbarnets arbeid med tilknytning til sine nye foreldre er grunnleggende viktig. Barnas tidligere erfaringer kan ha en medvirkende faktor på hvordan barnet tilpasser seg og knytter seg til nye foreldre. Barna kan ha positive erfaringer med tilknytning i tidlig alder, relatert til biologiske foreldre, fostermødre, ansatte på barnehjem eller andre omsorgspersoner. Dette kan være erfaringer i bruken av øyekontakt og sosial kontakt med andre mennesker, opplevelse av trygghet og følelsesmessige binding til andre. Disse ferdighetene og erfaringene til barnet er viktige bidrag for at barnet senere i livet kan omgås og knytte seg til andre mennesker og ivareta et normalt følelsesliv. I forholdet til adoptivforeldrene kan disse ferdighetene og erfaringene hos adoptivbarnet bidra til lettere å etablere tilknytningsbånd (Rygård 2006).

Adoptivbarnet kan også ha manglende erfaringer med tilknytning i tidlig alder. Dette kan være pga. mange omsorgsbrudd med skiftende og ustabile omsorgspersoner som kan ha bidratt til negative erfaringer med tilknytningen for barna. Barna kan ha erfart samspill og følelsesmessige bindingene til andre mennesker preget av utrygghet og uforutsigbarhet. Disse sprikende erfaringene med tilknytningen hos adoptivbarna kan bidra til større vansker med tilknytningen for adoptivforeldrene. Dette kan vise seg i form av utrygge barn og manglende samspills erfaringer hos barna. Barna kan i mindre grad skille mellom foreldrene og andre voksne. Dette kan føre til økende grad av atferdsvansker og mistriivsel hos barnet (sst.). Adoptivforeldrenes evne til å være tilgjengelig både fysisk og psykisk, og å lære å tolke sitt barn i lys av sensitivitet og emosjonell forståelse, er viktige vekstvilkår for tilknytning mellom barnet og adoptivforeldrene (sst.).

DRØFTING AV EVENTUELLE SAMMENHENGER MELLOM TILKNYTNING OG TRIVSEL

I den daglige talen kan tilknytning og trivsel omtales og vektlegges forskjellig. Tilknytning er et ord som i mindre grad brukes i hverdagspråket enn trivsel. Det kan være lettere og mer naturlig å spørre om personen trives enn å spørre nærmere om personens tilknytning til andre mennesker. Spørreundersøkelser kan være eksempel på hvordan personer kan få spørsmål om trivsel i forhold til ulike situasjoner og opplevelser.

Drøftingen vil se nærmere på om barn med engstelig og utrygg tilknytning har større sannsynlighet for mistriivsel i barnehagen, og om barn med trygg tilknytning har større sannsynlighet for trivsel i barnehagen.

Barn med engstelig og unnvikende tilknytningsmønster kan ha sprikende og mindre gode tilknytningserfaringer. Disse erfaringene kan være preget av mangelfulle emosjonelle kvaliteter fra nære omsorgspersoner som lite oppmerksomhet og sensitivitet. Viktige erfaringer i tilknytningen for barnet som samspill og samspillsituasjoner er turtaking, kroppskontakt og mimikk. Dette kan være fraværende eller i mindre grad tilstede i tidlig barndom hos barn som viser utrygg tilknytning. Barnet kan i større grad ha opplevd ignorering, avvisning og ikke fått hjelp av omsorgspersoner når det trengte det. Disse erfaringene har barnet med seg videre i livet, og det kan møte andre slik det selv har blitt møtt. Barnet kan være oppmerksomhetskrevende, utagerende, usosialt og anspent, men også passivt og hjelpeløst (Ainsworth, Blehar m.fl. 1978). Barnet kan vise tegn til redsel for atskillelser i form av klenging og klamring til nære omsorgspersoner, og det kan i mindre grad ønske og utforske omgivelsene.

For barn med utrygg tilknytning kan samspillet oppleves som vanskelig. Barnet kan vise utagerende eller passiv atferd som kan skape problemer for barnet med å få venner, holde på vennskap og tilpasse seg barnehagemiljøet. Dette kan gi større sannsynlighet for mistriivsel. Barn med utrygg tilknytning kan ha nedsatt evne til å forstå andres følelser og ha vansker med å knytte seg til andre for lengre tid (Rygård 2006). Barnet kan vise en atferd som ansatte i barnehagen kan forstå som atferdsvansker. Dette kan i mindre grad føre til trivsel og i større grad resultere i mistriivsel for barnet. Det kan settes inn atferdsregulerende tiltak som styres av regler og konsekvenser for barnet, noe som kanskje ikke er det beste for utrygge barn. *”Det kan dannes en hypotese om at utrygg tilknytning vil bidra til et atferdsavvik hos barnet i barnehagen, og i skolen”* (Haarklou 2011, s. 15). I denne sammenhengen er det viktig at

hjelpeapparatet bistår foreldre og barn med forståelse i arbeidet med tilknytning (Bowlby 1988). Da handler det om sensitive og oppmerksomme voksne, trygg base, rollemodeller og emosjonelle bindinger. ”*Elsk meg først, så kan jeg leke med de andre*” (Haarklou 2011, s. 14).

En måte å se nærmere på om barnet har en utrygg og engstelig tilknytning kan være å se reaksjonen på barnet ved barnehagestart og hente- og bringesituasjoner. Dette kan forstås i sammenheng med Ainsworth m.fl. (1978) og observasjonsmetoden fremmedsituasjonen. Barnet med en utrygg og engstelig tilknytning kan gråte mer i atskillelsen fra foreldrene i barnehagen. De kan i mindre grad benytte mor som trygg base, og ha færre forventninger til omsorgspersonenes respons og tilgjengelighet. Barnet kan også vise liten reaksjon på at mor forlater barnehagen eller lite reaksjon på gjenforening med mor (sst.). Bowlby (1988) ser også på denne sammenheng og peker på at engstelige og klengete barn kan bli beskrevet som usosial og oppmerksomhets krevende i barnehagen.

Manglende erfaringer av stabile og nære omsorgspersoner og trygg base for barnet kan bidra til at barn kan opptre som selvstendige og forsøke å hjelpe seg selv mest mulig. Dette trenger ikke å være positivt for barnet, men heller være tilknytningsatferd som barnet har tilegnet seg for å mestre livet best mulig på egen hånd. Blant utenlandsadopterte barn kan noen opptre som selvstendige og uavhengige. Dette kan settes i sammenheng med en oppvekst på barnehjem hvor det kan ha vært mange barn, få og skiftende voksenkontakt, som kan ha ført til negative tilknytningserfaringer for barnet. Barnet kan ha lært en tilknytningsatferd som i mindre grad er basert på relasjoner. Det kan ytre sett se ut til at barnet mestrer og trives i ulike situasjoner, søker kontakt med ukjente voksne, tilpasser seg lett ulike miljøer etc. Det er derimot ikke sikkert at barnet har en trygg tilknytning. Denne atferden kan peke på engstelig og utrygg tilknytning som kan føre til store vansker for barnet med tilknytning og relasjoner til andre mennesker senere i livet (sst.).

Menneskets tilknytning til andre handler om relasjoner som varer livet igjennom. Relasjoner er sentrale i erfaringer og opplevelsen av trygg tilknytning. Det kan være vanskelig å velge bort utrygg og engstelig tilknytning eller å endre tilknytning for eksempel med å skifte miljø for å oppnå trygg tilknytning. En endring i tilknytning hos barn med utrygg og engstelig tilknytning trenger nære og stabile omsorgspersoner som med kjærlighet, trygghet, sensitivitet og tid forsøker å reetablere og skape trygg tilknytning hos barnet. Et skifte av miljø for å unngå mistriivsel er ikke nødvendigvis tilstrekkelig dersom barnet har utrygg tilknytning. Relasjon er nødvendig for at tilknytning finner sted. Det må ofte langvarig arbeid med tilknytningen for å endre utrygg tilknytningsproblematikk (Rygård 2006). Det er nødvendig

med positive erfaringer og relasjonsbygging over tid for barnet for å oppnå trygg tilknytning. For å oppnå trivsel kan positive følelser i øyeblikket være nok. Dette er gjerne individuelle følelser for den enkelte som kan oppstå i møte med ulike miljøer. En person kan oppleve trivsel uten at det er nødvendig å ha en relasjon til menneskene rundt seg. Dersom personen opplever mistriivsel kan bytte av miljø og bekjentskap skje for å prøve å oppnå trivsel.

Kan utrygg tilknytning være til det gode for barnet under bestemte betingelser? Trygg tilknytning er en mulig tilpasning i trygge miljøer mens utrygg tilknytning kan passe i oppvekstmiljø hvor barnet opplever usikkerhet og fare som det må beskytte seg mot (Hansen, Moe m.fl. 2010). Det trekkes eksempler fra oppvekstmiljø preget av vold, rus, fattigdom. I disse omgivelsene kan utrygg tilknytningsstrategi fungere som en strategi for å overleve. Barnet kan oppleve uforutsigbarhet og store belastninger, og det har liten mulighet til å søke støtte fra nære omsorgspersoner. Barnets tilknytningsstil kan bli en beskyttelsesfaktor for å overleve. Kvello (2010) peker på to beskyttelsesfaktorer som ofte er virksomme på tvers av risiko og vansker for barnet. Dette er foreldrenes omsorgsutøvelse og barnets sosiale kompetanse (sst.).

Barn som har en trygg tilknytning har gode tilknytnings erfaringer knyttet til foreldrenes sensitivitet og oppmerksomhet. Barnet har trolig erfart kjærlighet, beskyttelse, trøst og tilgjengelighet fra omsorgspersonen. Det er skapt gode indre rollemodeller hos barnet. Dette bidrar til å styrke barnet med stabilitet og visshet om at det vil få hjelp dersom det trenger det. Barnet kan være som et speilbilde av sine egne tilknytningserfaringer og gjør mot andre mennesker som omsorgspersonen gjorde med barnet den første levetiden (Haarklou 2011). Når barnet vil utforske verden, kan det i større grad våge å ta i mot ulike sosiale og kognitive utfordringer. Dette kan ha sammenheng med erfaringer fra omsorgspersonens trygge base som kan bidra til økt mestring opplevelse og høyere grad av trivsel for barnet. Barnet kan få seg venner, holde på vennskap og tilpasse seg barnehagemiljøet fint. Atferden til barnet kan bære preg av et barn som er samarbeidsvillig, entusiastisk og positiv. Dette er gode faktorer som kan bidra til trivsel for barnet. Det er rimelig å anta en sammenheng mellom tilknytning og trivsel, det vil si at barn med trygg tilknytning har større sannsynlighet for trivsel, og barn med utrygg tilknytning har større sannsynlighet for mistriivsel.

Mange utenlandsadopterte barn kan ha opplevd en trygg og god tilknytning den første levetiden. Dette kan avhenge blant annet av omsorgsevnen til omsorgspersoner som barnet har hatt og kvaliteten på samspillet. Adoptivbarn kan ha ulike oppvekstmiljø den første tiden. Noen bor på store barnehjem mens andre kan vokse opp i fosterfamilier. Fosterhjem kan bety

færre barn og sannsynligvis mer stabile voksne rundt barnet. Dette kan være en positiv faktor for trygge tilknytningserfaringer for barnet.

I tilknytning og trivsel er det enkeltindividets egne erfaringer og opplevelser som er sentrale. I tilknytningen skapes det erfaringer hos det enkelte individ. Dette skjer i tidlig alder og gjelder for alle mennesker uavhengig kultur og verdisystem. Opplevelsen av trivsel er basert på individets egne opplevelser og erfaringer. Trivsel kan forstås som en universell opplevelse som gjelder for alle mennesker.

Forventninger, erfaringer og samspill er faktorer som kan medvirke til å se en sammenheng mellom tilknytning og trivsel. Tilknytningserfaringene hos barnet kan bestå av forskjellige opplevelser. Har barnet erfart trygg tilknytning, kan det ha økt grad av positive forventninger om å møte trygge, stabile, tilgjengelige og sensitive voksne. Barnet kan også ha høyere grad av forventninger knyttet til samspill og kommunikasjon fordi det har erfart dette i tilknytningen. Har barnet erfart utrygg tilknytning, kan barnet ha lavere grad av forventninger i møte med nye voksne og miljøer. Disse forventningene kan være knyttet til voksne som ustabile, fraværende og som i mindre grad gir oppmerksomhet til barnet. Barnet kan også ha lavere grad av forventninger knyttet til samspill og kommunikasjon fordi det har erfart lite av dette i tilknytningen.

Tilknytning og trivsel kan forstås i sammenheng med prosess eller utvikling. Tilknytning kan beskrives som en prosess hvor noen av relasjonsdomenene er mer aktive enn andre, avhengig av ulike livsperioder og alder (Stern 2003). Bowlby (1988) betegner tilknytning som stier eller veier som barnet befinner seg på, i motsetning til faser som barnet kan falle tilbake til. Trivsel kan også settes i sammenheng med prosess. Samspillet med de ulike faktorer rundt og i et menneske er hele tiden under endring i løpet av livet. Ulike faktorer endres, og for at menneskets opplevelse av trivsel kan oppleves som god, kan en kontinuerlig tilpasning og utvikling til de ulike faktorene være viktig. Disse faktorene kan være knyttet til helse og fysisk funksjon, psykisk/åndelige områder, familie og økonomiske områder (Knutstad 2010).

Følelser er sentrale i både tilknytning og trivsel. Følelsene bidrar til å stabilisere kvaliteten på tilknytningen over tid. Stern (2003) peker på at det er gjennom følelser av sitt eget sinn at barnet fornemmer at andre har et sinn. Disse følelsene er primært av lengre varighet. Bowlby (1979) beskriver på den ene siden positive følelser i tilknytningen: forelskelse, elske noen, kilde til sikkerhet og glede. I en mer negativ retning beskrives

følelsene i tilknytningen med å sørge over noe som er tapt, vekke angst, sorg, og bidra til sinne hos barnet. Tilknytningen viser til både positive og negative følelser som kan oppstå.

Trivsel kan oppfattes slik at positive følelser er i overtall. Næss (2001) viser til begrepet livskvalitet hvor enkeltindividets subjektive tilstand er i fokus med både positive og negative helhetlige opplevelser. Her inkluderes et bredt spekter av følelser som også beskrives i tilknytning. Beskrivelsene av følelser i trivsel som glede, velbehag, lykke, harmoni og fornøyelse kan også være dekkende for positive følelser i tilknytningen. Det motsatte av trivsel er mistrivsel. Barnet kan oppleve mistrivsel, noe som kan bidra til følelser av usikkerhet og utilpass for barnet. Dette kan bidra til endring av atferden til barnet i en mer negativ retning og kan også svekke barnets tilknytning til andre mennesker for en periode. Menneskets opplevelse og erfaringer av egne følelser er sentrale både i tilknytning og trivsel, og gjennom dette fokuset kan begrepene forstås i sammenheng.

Oppsummering av drøftingen

I lys av drøftningen av eventuelle sammenhenger mellom tilknytning og trivsel er det rimelig å anta en sammenheng mellom tilknytning og trivsel, det vil si at barn med trygg tilknytning har større sannsynlighet for trivsel, og barn med utrygg tilknytning har større sannsynlighet for mistrivsel.

Barn med utrygge tilknytningserfaringer har trolig møtt mangelfulle omsorgskvaliteter i form av lite oppmerksomhet og sensitivitet fra nære omsorgspersoner. Ignorering, avvisning og manglende samspill fra omsorgspersoner bidrar til utrygg tilknytning. Disse tilknytningserfaringene kan føre til at barna blir uoppmerksomme, utagerende, usosial og kan forstås som atferdsvansker hos barnet. Med en negativ atferd kan barnet få færre venner, mindre sosialt samspill og mindre positive responser fra miljøet på atferden. Dette kan føre til mistrivsel for barnet. Barn med trygg tilknytning kan gi større sannsynlighet for trivsel. Trolig har barnet gode erfaringer knyttet til sensitive, oppmerksomme og trygge voksne. Barnet kan ha opplevd positive samspill og samspillsituasjoner, og dette kan ha bidratt til gode indre rollemodeller for barnet. Atferden til barnet kan bære preg av samarbeidsvilje, entusiasme og positivitet. Dette kan bidra til vennskap, sosialt samspill og gode relasjoner for barnet i møte med barnehagen. Dette er gode faktorer som kan bidra til trivsel for barnet.

Tilknytning og trivsel fokuserer på enkeltindividet og universell perspektiv. Menneskets egne erfaringer, forventninger og følelser er felles i begrepene. Tilknytning og trivsel er universelt, det vil si det gjelder for alle mennesker uavhengig av kultur og levesett.

Samspill med andre mennesker og miljøer er sentralt i begrepene. Mens relasjon er viktig for at tilknytningen skal finne sted, kan opplevelsen av trivsel oppstå uavhengig av menneskets relasjoner. Oppgaven vil se nærmere på forskning om barns trivsel i barnehage og utenlandsadoptertes barn sett i lys av tilknytning og trivsel.

PRESENTASJON AV RELEVANTE METODER OG FORSKNING OM FØRSKOLEBARNES TILKNYTNING OG TRIVSEL I BARNEHAGEN

Metoder som kan brukes i forskningen

Det kan være vanskelig å se og avdekke barns trivsel, og derfor kan bruk av ulike metoder i forskningen være nyttige redskaper for å forstå og se sammenhenger. Et bidrag til å kvalitetssikre barnas læring og utvikling er gjennom vurdering av barnehagens arbeid (Kunnskapsdepartementet 2006). For å få et mest mulig helhetlig bilde av forskningsfeltet, er det mulig å kombinere kvalitativ og kvantitativ metode. Dette kalles triangulering (Ringdal 2001). Metodene kan eksempelvis bestå av en kvantitativ spørreundersøkelse med mange respondenter og kvalitative dybde intervju med færre deltakere i samme forskningsarbeid (sst.). Dette kan bidra til å kvalitetssikre forskningens validitet, dvs. om forskningen måler det som er intensjonen, og reliabilitet, dvs. om målinger med samme måleinstrument gir samme resultat.

En av metodene som brukes i forskning på barn og trivsel, er observasjon (Kunnskapsdepartementet 2006). Det enkelte barn og barnegruppen skal i henhold til rammeplanen fortløpende observeres og vurderes. Vurderingen skal rettes mot samspillet i barnehagen som mellom personalet og barna. Arbeidet i barnehagen skal beskrives, fortolkes og analyseres i lys av kriteriene som er gitt i plandokumentene som styrer barnehagen (sst.). Observasjon egner seg godt i studier av relasjoner mellom mennesker, hvordan disse forholder seg til hverandre (Thagaard 2003). Observasjon kan gi verdifull informasjon fra mindre enheter, som bidrar til å få informasjon til større sammenhenger. Observatøren kan registrere hvordan barn leker med hverandre og samspillet med voksne (Lund & Haugen 2006). Barn kan uttrykke trivsel og mistriivsel gjennom atferd, samspill og endringer av rutiner. Atferden kan være lettere å registrere ved observasjon enn for eksempel å bruke spørreundersøkelse til små barn pga. barnas begrensede evne til å forstå og uttrykke seg verbalt.

I observasjonsarbeidet av barn er det flere forhold som må tas stilling til. Det ene er situasjonen observasjonen skal foregå i. Skjer observasjonen i informantens naturlige miljø eller i et testrom? Et annet moment er hvilken rolle observatøren har i observasjonen. Er observatøren kjent eller ukjent for informanten? Er observatøren deltakende eller mer passiv observatør fra sidelinjen? Når det gjelder spørsmål om skjult eller åpent observasjon i forskningsarbeidet, viser Thagaard (2003) til at skjult observasjon oppfattes som uetisk og at forskere bør oppgi sin identitet. Observatøren må ta stilling til valg av måleinstrument eller registreringsmåte observasjonen registreres i. Dette kan være bruk av strukturerte registreringsmåter som fokuserer på hyppighet og varighet av en bestemt type atferd eller ustrukturert registreringsmåte hvor observatøren kanskje ikke er helt klar på hva som skal observeres (Lund & Haugen 2006).

Andre metoder som kan brukes er pedagogisk dokumentasjon, barneintervju, praksisfortellinger og systematiske samtaler. Pedagogisk dokumentasjon kan være synliggjøring av ulike arbeidsprosesser eller temaarbeid gjennom bruk av bilder og video. Dokumentasjonen bør brukes i dialogen og refleksjonsarbeidet i barnehagen. Dette kan bidra til å videreutvikle den pedagogiske prosessen. Barna i barnehagen kan selv bidra gjennom praksisfortellinger med å fortelle gjennom ord, handling og atferd om sin opplevelse av trivsel og psykososial helse (Omsorgsdepartementet 1995). Dette kan gi verdifull informasjon om hvordan barna trives, og å bidra til å måle barns trivsel i barnehagen. Større barn kan spørres om trivsel gjennom barneintervju og systematiske samtaler. Her viser erfaringer at et generelt spørsmål om trivsel kan brukes som mål på trivsel i barnehagen (Mordal 2004).

Metodene som brukes må justeres i forhold til forskningsfeltet og ivareta etiske dilemmaer. Forskere i den aktuelle forskningen må vurdere hva som er etisk forsvarlig å forske på, og hvordan uheldige konsekvenser for de aktuelle involverte skal unngås. Dilemmaene kan være spørsmål knyttet til gruppen det skal forskes på og hvordan problemstillingen vinkles. Er informasjon om forskningen gitt, og er det innhentet tillatelse fra de involverte? Ved for eksempel forskning på barn må tillatelse fra foreldrene foreligge. Er problemstillingen av en slik art at den er av for privat eller for kontroversiell for forskning (Thagaard 2003)? I siste runde er det voksne som formulerer og skriftliggjør barnas innspill i forskningen. Her kan det være muligheter for feiltolkninger og unøyaktigheter siden det kan være usikkerhet knyttet til å vite hva barna egentlig mener (Søbstad 2008).

Presentasjon av resultater om tilknytning for førskolebarn i barnehagen

Resultater av funnene om barns tilknytning i barnehage er primært knyttet til forskning om barnehagen og barns psykiske helse. Det har vært vanskelig å finne undersøkelser som bare handler om barns tilknytning. Det vises her blant annet til noen internasjonale undersøkelser som ser enkelte faktorer som bidrag til førskolebarns trygge tilknytning i barnehagen. Det ene er å sikre høy kvalitet i barnehagen, det vil si et miljø og ansatte som har kompetanse i å gi høy grad av sensitiv omsorg og stimulering til barna (Belsky & Steinberg 1978 i Smith 2002). Et annet moment er at barna har kortere dager i barnehagen, noe som kan bidra til trygg tilknytning. Lange dager i barnehage kan være en risikofaktor for utvikling av sosioemosjonelle vansker som kan ha en sammenheng med utvikling av utrygg tilknytning (Guta & Simonsen 2008 i Zachrisson, Nærde m.fl. 2011). Mødres sensitive evne til respons til barnet er også forsterkende faktor til utvikling av trygg tilknytning.

Barnehagekvalitet defineres i norske undersøkelser som *”barnas, foreldrenes og de ansatte oppfatninger av og erfaringer med barnehagen, og i hvilken grad barnehagen oppfyller faglige og samfunnsmessige kriterier for hva en god barnehage er”* (Kvistad & Søbstad 2005, s. 29). Det nevnes tre hoveddimensjoner for kvalitet, strukturell, sosial og pedagogisk kvalitet (sst.).

Risikofaktorer som kan fremme utrygg tilknytning hos barn i barnehagen er; barn som hadde mange timer omsorg utenfor hjemmet, stadige skift i omsorgspersoner, en dårlig kvalitet på dagtilbudet, mødre med lav utdanning, og mødre som ble vurdert som lite sensitive og responsive. Barn som er utsatt for disse risikofaktorer kan ha større sjanse til å utvikle utrygg tilknytning (Mckim m.fl.1999 i Smith 2002).

Det er studier av barn i dagomsorg (passet av andre) som viser ingen negativ innvirkning på barns utvikling de første leveårene. Smith (2002) viser til forskning i 1970 årene med dagomsorg i barnehage som var tilknyttet universiteter og høyskoler. Det pekes på usikkerhet knyttet til undersøkelsene pga. at de kanskje ikke var representative for gjennomsnittet. De ansatte i undersøkelsen var godt kvalifisert, få barn per voksen og aktivitetene var knyttet til spesialpedagogiske programmer. Det var et mindretall av barn som gikk i barnehagen (Belsky & Steinberg 1978 i Smith 2002).

En annen undersøkelse (Martinsen m.fl. 1978 i Smith 2002) viser ingen ulikheter i tilknytningstrygghet til barna ved vurdering sammen med mor eller førskolelærer. Det pekes på usikkerhet knyttet til denne forskningen fordi barnas generelle utvikling var i fokus i målingen, og ikke spesifikt barns tilknytning sett i lys av dagomsorg. Barnehagene hadde høy

kvalitet med hensyn til innhold og personell, og det var begrenset hvilke familier som fikk benytte seg av dette tilbudet. Det kan stilles spørsmål hvor representativ undersøkelsen er (sst.). Studier fra Storbritannia fant ingen sammenheng mellom barnepass blant sped- og småbarn, og atferdsvansker for barn i 3 år alderen (Barnes m.fl. 2009 i Zachrisson, Lekhal m.fl. 2010).

Andre studier viser en positiv sammenheng mellom sosioemosjonell utvikling og barnepass, særlig blant barn som vokser opp i fattige kår. Det vises til studier fra Canada av barn som vokser opp i fattige familier og som ble passet hjemme. De hadde høyere risiko i utvikling av atferdsvansker enn barn som gikk i barnehage. Kvaliteten på barnehagen er av betydning. Barnehager av høy kvalitet kan fremme sosioemosjonell utvikling og kan gi lavere utslag av atferdsforstyrrelser (Burchinal m.fl. 2006 i Zachrisson, Lekhal m.fl. 2010). I deres studier det ikke fokus på hvilke kriterier som ligger til grunn for å definere en barnehage av høy kvalitet. Dette kan være en svakhet ved denne undersøkelsen.

Det er studier som viser at små barn som har dagomsorg det første leveåret, kan utvikle utrygg tilknytning og atferdsvansker som utagering, vansker med å holde på vennskap og å skape gode relasjoner med andre (Erickson m.fl.1985 i Smith 2002). I undersøkelsene ble observasjonsmetoden fremmedsituasjonen brukt og funnet som et godt måleinstrument. Barn som var hjemme og barn som var i dagomsorg ble like mye stressa i observasjonen. Mødres sensitivitet og evne til respons i hjemmet ga størst effekt på trygg tilknytning for barna (sst.) En annen undersøkelse viser til tilsvarende sammenheng mellom atferdsforstyrrelser hos barn og tid tilbrakt i barnepass/barnehage (NICHD Early Child Care Network 2006 i Zachrisson, Lekhal m.fl. 2010). Dette er barn som tidlig (før 6 mnd alderen) startet hos barnepasser og viser høyere grad av atferdsproblemer som 4,5 åringer. Hos barn som er passet av flere ulike barnepasssystemer i løpet av uken, kan det merkes en aggressiv atferd hos 2-3 åringer (Morrisey 2009 i Zachrisson, Lekhal m.fl. 2010). Det kan antas at utrygg tilknytning hos barnet kan være en medvirkende faktor til atferdsproblemer hos barna.

I nordiske studier vises det til at gutter som har mødre med lav utdanning og går i familiebarnehage, har økt risiko for sosioemosjonelle vansker enn barn som passes hjemme eller går i ordinær barnehage (Guta & Simonsen 2008 i Zachrisson, Lekhal m.fl. 2010). Lange dager i barnehage kan være en risikofaktor for utvikling av sosioemosjonelle vansker, pga. skift av omsorgspersoner, dårlig kvalitet på barnehagen og manglende kvalifisert personell. Dette kan antas å ha en sammenheng med utvikling av utrygg tilknytning hos noen barn.

En australsk undersøkelse peker på sammenheng mellom høyere andel trygg tilknytning blant barna som gikk i barnehage/familiebarnehage enn barn i uformelle barnepassordninger (Harrison & Ungerer 2002 i Zachrisson, Lekhal m.fl. 2010). En undersøkelse fra Tyskland ser på tilknytning mellom barn og mor før og 3 mnd. etter barnehagestart (Ahnert m.fl. 2004 i Zachrisson, Lekhal m.fl. 2010). De viser til en endring av tilknytningen hos barnet. Barn som opprettholder trygg tilknytning og endringer fra utrygg til trygg tilknytning, forstås i sammenheng med lang tilvenningsfase med foreldrene til stede i barnehagen (opp til en måned). En kortere tilvenningstid kan bidra med endringer hos tilknytning til barna fra trygg til utrygg. En annen faktor viser at kortere dager i barnehagen bidrar til trygg tilknytning eller endring til trygg tilknytning for barna (sst.). Barnehagens kvalitet kan ha betydning for barns tilknytning. Barnehage med dårlig kvalitet kan utgjøre en høyere risiko for utrygg tilknytning, mens god kvalitet på barnehagen kan være en beskyttende risiko for trygg tilknytning for barna (Love m.fl. 2003 i Zachrisson, Lekhal m.fl. 2010).

I Norge er forskningsprosjektet "*Barns sosiale utvikling*" (Zachrisson, Nærde m.fl. 2011) under arbeid. Det forskes på barnets utvikling og fra spedbarnsalderen og samspillet mellom familien, barnet og omgivelsene. Barns sosiale utvikling i barnehagen undersøkes også. I alt 1150 småbarnsfamilier deltar i undersøkelsen. Et foreløpig resultat viser at jo yngre barn er når de starter i barnehagen, jo mer aggressivitet og trassatferd kan vise seg i barnehagen. Samtidig viser flere av disse barna en høy sosial kompetanse. Flere resultater fra undersøkelsen foreligger ikke på nåværende tidspunkt (sst.).

Presentasjon av resultater om trivsel for førskolebarn i barnehagen

Resultater av funnene om barns trivsel i barnehage er primært knyttet til undersøkelser om kvalitetsarbeid i barnehagen. Det har vært vanskelig å finne undersøkelser som bare omhandler barns trivsel. Noen relevante funn er hentet fra; Den norske barnehagekvaliteten (Kvistad 2004), Kvalitet i barnehagen (Kvistad & Søbstad 2005), Barns trivsel i barnehage (Næs & Mordal 1997) og Brukertilpasset tjenestekvalitet (Mordal 2003). Informantene som har bidratt i undersøkelsene har vært barn, foreldre og ansatte i ulike barnehager. Hovedfunnene kan sammenfattes i underpunktene generell trivselsfaktor blant barna, barnas sosiale liv og vennskap med andre barn i barnehagen, opplevelse av trygghet, barns innflytelsesmulighet og foreldrenes tilfredshet med barnehagen.

Trivsel sees i sammenheng med barnehagekvalitet. Dersom et barn opplever trivsel, kan dette bidra til å øke opplevelsen av en trivelig barnehage gjennom å oppleve vennskap og innflytelsesmulighet i barnehagen. Dersom et barn mistrives i barnehagen, kan dette bidra til å forringe opplevelsen av en god barnehagekvalitet. Barns opplevelse av mistrivsel kan være et resultat av erting og plaging i barnehagen. I en rapport om kvalitet og kvantitet i barnehagen fra Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring vises det til at et viktig kriterium for kvaliteten i barnehagen er at barn trives og utvikles i en positiv retning (Winsvold & Gulbrandsen 2009).

Generell trivsel, barnas sosiale liv og vennskap

Barn uttrykker generell trivsel over å være i barnehagen (Næs & Mordal 1997). Svarene på spørsmålet: ”*Liker du å gå i barnehagen, har du det fint her?*” (Kvistad & Søbstad 2005, s. 53) viser at 94 % av barna svarte ja første gangen. Undersøkelsen har data fra fem barnehager i tre prosjektrunder i 2002 og 2003. Ulike metoder er tatt i bruk i undersøkelsen som intervju av barn, foreldre og ansatte og spørreundersøkelse i brev til ansatte og foreldre (sst.) Undersøkelse i Rognbudalen barnehage viser til at 100 % av barna likte å gå i barnehagen (Rognbudalen 2003 i Kvistad & Søbstad 2005). Det er undersøkt trivsel blant 5 åringer og 3 åringer med del og heltidsplass (Mordal 2004). Det er ikke forskjell på trivselsnivået i de ulike aldersgruppene og eller mellom barn med hel- eller deltids plasser. De eldste barna i barnehagen virker å være stort sett fornøyd med barnehagen. I de aldersblandede og aldershomogene gruppene skårer halvparten av barna høyest i forhold til trivsel (sst.). Blant de minste barna i barnehagen, som i mindre grad kommuniserer med verbalt språk, kan det være vanskelig å bruke spørreskjema om trivsel. Barna kan derimot uttrykke tilfredshet og trivsel gjennom kroppsspråket, stabil atferdsmønster, gode mat- og søvnvaner, kontakt med andre barn og ved å vise emosjonell stabilitet (sst.).

Det stilles spørsmål om undersøkelsene kan representere hele landet eller om dette er bare dekkende for de involverte i de enkelte undersøkelsene. Med bakgrunn i at det er flere undersøkelser som viser til at barn generelt opplever trivsel i barnehagen, kan dette peke på en tendens som kan være representativ for store deler av Norge (Kvistad & Søbstad 2005).

Et annet funn er at sosiale relasjoner er en viktig faktor for barnas opplevelse av trivsel i barnehagen. Barnas sosiale liv med lek og vennskap kan i større grad se ut til å være viktigere for barna enn barnehagens strukturelle forhold, for eksempel oppholdstid, antall barn eller eierforhold (Kvistad & Søbstad 2005). Vennskap med andre barn, særlig de litt

større barna, kan være viktig for barnets opplevelse av trivsel. Omtrent halvparten av barna har opplevd å bli avvist i leken. Ved avvising finner de fleste noen andre å leke med, leker alene, eller spør om hjelp fra voksne. Det pekes på at barna ved hjelp av de voksne kan få støtte og bekreftelse på egne følelser og relasjonsarbeid. Dette kan gi barna økt kompetanse i å løse konflikter og vanskelige situasjoner senere (sst.).

Vold, erting og sosial utestengning er en del av barnehagedagen som noen av barna er opptatt av. En fjerdedel av de barna som svarte, nevner slike problemer i barnehagen. Av disse igjen svarer en mindre del at de ukentlig eller daglig blir mobbet. Her viser funnene at det er flest gutter som er involvert. Plagingen av andre kan skje overalt, men utelivet i barnehagen peker seg ut som et sårbart område (sst). Det kan tenkes at i utelivet i barnehagen er det vanskeligere for voksne å følge med barnas lek og sosiale samspill med hverandre pga. større arealer og muligheter for barna å gjemme seg litt bort. Det kan derfor lettere oppstå erting og plaging blant barna i utetiden.

Positiv og god relasjon med voksne i barnehagen gir grobunn for trygghet og trivsel. Gjennom et godt og tett samspill mellom voksne og barn kan barnets tanker, følelser, behov og intensjoner oppta og berøre de voksne i større grad. *"Å se barn og bekrefte barn er viktig i arbeidet med barn"* (Kvistad 2004, s. 9). Gjennom samspillet utvikles kjennskap og omsorg mellom voksne og barn. Den voksnes evne til å være følelsesmessig tilstede og tilgjengelig for barnet er viktig for å prøve å forstå hva barnet vil fortelle. Omsorgspersonens forsøk i å ta imot og være sensitiv for barnets signaler, og tolke disse, gir god grobunn for trygghet. Et godt samspill mellom barnet og omsorgspersonen er derfor helt avgjørende (Abrahamsen 2002). Barn ønsker å bli sett av voksne, og dette kan være en utfordring i aldersblandende grupper. De små barna kan kreve mer av de voksnes oppmerksomhet i form av bleieskift og trøst. Dette kan gi redusert opplevelse for de større barna av å bli sett av de voksne (Kvistad 2004).

Undersøkelsen av Næs og Mordal (1997) kan ikke vise til funn når det gjelder sammenhengen mellom faste primærkontakter og økt trivsel blant barna. En begrunnelse for og ikke opprette faste primærkontakter for barna, er at barna bør bli kjent med hele personalgruppa. Det kan gi en bedre arbeidsbelastning for de voksne dersom de ikke er primærkontakter for enkelbarn, og dette gir mindre sårbarhet med hensyn til sykdom og vikarer blant personalet. Barna kan vise større grad av fleksibilitet når det gjelder kontakt med de forskjellige voksne i personalet (sst.). De gode erfaringer med å opprette en fast primærkontakt blant de voksne for barna, vises særlig i den første tilvenningsperioden i barnehagen.

Primærkontakten kan bli god til å tolke barnets språk og reaksjoner, og være et stabilt og trygt holdepunkt. Dette kan være viktig for utenlandsadopterte barn som har skiftet omsorgspersoner flere ganger, å få et fast holdepunkt til en voksen i barnehagen. En primærkontakt kan bidra til barnets opplevelse av stabilitet, trygghet og trivsel (sst.). Sett i lys av tilknytningen er stabile og trygge voksne viktig, og derfor er primærkontakter for barn i barnehagen viktig. *”Det er en fordel om en bestemt person i personalet har hovedansvaret for barnets tilvenning og også er den som følger opp kontakten med foreldrene den første tiden”* (Lyngvi & Rygvold 2004, s. 10).

Trygghet

Trygghet blir omtalt i undersøkelsene av Næs og Mordal (1997) og Mordal (2004) som en sentral faktor i forhold til barns opplevelse av trivsel i barnehagen. Ytre rammer basert på forutsigbarhet og stabilitet rundt barna bidrar til trygghet. Tryggheten kan være i forhold til det fysiske miljø og med andre barn og voksne i barnehagen. I inne miljøet beskrives lekene og rommene som trygge med tanke på å forhindre skader. I ute miljøet velger de små barna bort leker som blir ansett som utrygge, (store sklier eller husker) og barna har i stor grad god og tett voksen kontakt (Næs & Mordal 1997).

De minste barna i barnehagen kan vise at de er trygg eller utrygg gjennom atferden. De kan slå seg til ro med en voksen, leke selv eller bli med på spontane aktiviteter. Dersom interesser og kommunikasjon med jevnaldrene stemmer, kan de vise trivsel i forhold til ulike aktiviteter. Barnas positive erfaringer, blant annet med samspill og relasjon med en voksen, kan bidra til opplevelse av trygghet og trivsel hos barnet (sst.). Dersom barna opplever utrygghet og mistrivsel, kan dette komme til uttrykk gjennom endring av atferden. Atferden til barna kan vise seg som klamring til en voksen, mye gråt og tristhet, uro og vansker med søvn og spising. Når et barn opplever mistrivsel, kan vennskap med andre barn være av mindre betydning (Mordal 2004). Det kan være mange årsaker til mistrivsel hos barnet. Barnets hjemmesituasjon kan prege barnet (skilsmisse, sykdom, omsorgsvikt), sykdom, fysisk og psykisk handikap hos barnet kan være grunner til mistrivsel. Årsaker i barnehagen kan spille inn som samarbeidsproblemer internt, negativ arbeidsmiljø og stigmatisering av barn (Andersen, Gundelach m.fl. 2008).

Noen av barna i barnehagen kan vise utrygghet overfor enkelte voksne. Dette kan være usikkerhet knyttet til stadig utskifting av ansatte i barnehagen og mindre tid til å erfare positivt samspill med stabile voksne. Barna kan da velge å ha mindre kontakt og velge ut

noen bestemte voksne som de søker og har tillit til (Mordal 2004). Struktur og rytme i barnehagehverdagen øker forutsigbarheten og tryggheten blant barna. Tryggheten øker dersom de små barna greier å orientere seg om det som skjer i barnehagen. De større barna ser ut til å tåle større grad av fleksibilitet i forhold til dagsrytmen (sst.). Selv om voksne i barnehagen kan gi uttrykk for at barna har det trygt, kan det være forskjellig fra barnas opplevelse av trygghet. Dette kan særlig gjelde barns opplevelse av det psykososiale miljøet. Det kan forekomme mobbing og plaging blant barn som kan være vanskelig for voksne og oppdage. Dette kan føre til usikre og redde barn. Mordal (2004) peker på at konflikter mellom barn kan bidra til utrygghet og mistriivsel.

Det kan være flere teorier og behandlingsformer som kan brukes overfor barn som sliter med tilknytningsproblematikk. Rygård (2006) viser til at det ikke er oppfunnet effektiv medisinsk behandling. Han nevner utviklingsorientert arbeid generelt. Regresjonsterapi, er et eksempel som gjennom å skape mor-barn forhold slik det fortoner seg etter en fødsel, forsøker å reparere tilknytningsprosessen. ”Holding-terapi” fokuserer på å holde barnet kjærlig, men bestemt, frata barnet kontrollen og oppmuntre barnet å falle til ro (sst.).

Smith (2009) peker på at barnehagene i Norge vektlegger for lite barns behov for tilknytning. Han viser til at høy grad av profesjonalitet blant barnehageansatte, kan skape distansering i form mindre grad av emosjonell involvering fra ansatte i forholdet til barna. Det kan skje tilknytning til ansatte i barnehagen dersom de ansatte i høy grad er stabile og tilgjengelige for barnet. Voksne som er forpliktende emosjonelle overfor hvert enkelt barn er viktig, og de må være gode til å ta barnets perspektiv og barnets signaler. Smith (2009) vil ikke si at barnehagen ikke er bra for de små barna. Risikofaktorer som ustabile foreldre, depresjon eller rusmisbruk kan gi barna tilknytningsvansker hjemme. Da kan en barnehage av høy kvalitet fungere forebyggende for barna. Barn er forskjellige, noen er mer sårbare enn andre og de har ulike oppvekstvilkår. Det kan være vanskelig å konkludere med at barn ikke bør begynne i barnehage når det 1 år gammelt. Smith uttaler allikevel: *”Om mor eller far er hjemme og ønsker det, er jeg ikke i tvil om at det er best for de minste barna”* (sst., s. 3).

Barns innflytelsesmulighet og foreldrenes tilfredshet med barnehagen

Fellesbenevnelsen innflytelsesmulighet kan brukes til å beskrive barns muligheter for å påvirke sin egen barnehagedag. I fellesbenevnelsen beskrives barnas muligheter for medbestemmelser, påvirkning og selvhevdelse som er viktig for barnas opplevelse av trivsel. Barna kan ha egne forventninger og mål om hvordan de ønsker livet skal være, og de kan ha

ulike interesser de er opptatt av. Ved at barna får uttrykt det de tenker og få medbestemmelser i hverdagen, kan dette bidra til økt trivsel (Kvistad 2004). Halvparten av barna ønsker å bestemme mer i barnehagen. Av områder de opplever medbestemmelse er hovedfokuset relatert til lek (Kvistad & Søbstad 2005). Evnen til de ansatte i barnehagen til å lytte til barnas ønsker, viser seg å ha betydning for barnas trivsel i barnehagen (Næs & Mordal 1997).

For de større barna i barnehagen kan en god kommunikasjon med personale i barnehagen bidra til større innflytelsesmulighet. Praktisk kan dette være at barna får snakke seg ferdig og erfare at sin egen vilje blir hørt. For barna kan innflytelsesmulighet i form av medbestemmelser være hvor de vil sitte rundt bordet, smøre maten sin og selv finne ut hvor den frie leken i barnehagen kan foregå (sst.). Mordal (2004) peker på at dersom det blir en dominerende følelse for barna at de må delta på noe ofte, kan dette virke negativt inn på barnas opplevelse av trivsel.

Det kan virke som om økt grensesetting bidrar til å øke trivselsnivået. Dette kan ha en sammenheng med tydelige voksne, klare regler og grenser som igjen kan bidra til økt opplevelse av trygghet og økt trivsel for barna (Næs & Mordal 1997). TNS-Gallup (Taylor Nelson Sofres) spørreundersøkelse blant foreldre med barn i barnehagen viser at foreldrene er mest opptatt av barns trivsel i barnehagen. Det fleste (97 %) av foreldrene er fornøyd med barnas trivsel i barnehage, og (94 %) er fornøyd med det sosiale miljøet til deres barn i barnehagen. Forholdene som blir vurdert som viktigst fra foreldrene side, er at barnet lærer å omgå andre mennesker, at barnet får leke med andre barn og at barna får omsorg og trygghet fra de voksne i barnehagen (Hind 2008).

Fagrappport fra Statens institutt for forbruksforskning (Mordal 2003) viser at foreldre generelt er fornøyd med barnets barnehagetilbud. Dette samsvarer med Kvistad og Søbstad (2005) undersøkelse. Samarbeid med barnehagen og ansattes lydhørhet overfor foreldrene er noen av foreldrene tilfredshet med barnehagen (sst.). Foreldrene generelt opplever at barna blir sett av ansatte og at barna har det trygt og godt. Et godt samspill mellom barnehagen og hjem kan bidra til å styrke opplevelsen av trygghet og trivsel for barnet (Mordal 2004). De fleste av foreldre er ikke opptatt av det faglige innhold i barnehagen. Dersom barna viser tilpasningsproblemer, kan foreldre uttrykke lavere grad av tilfredshet med barnehagen (sst.).

Det vises til en større andel tilfredse foreldre til barn i barnehager hvor brukertilpasningen er god. Tilfredsheten er lavere for foreldre som opplever brukertilpasningen som mindre god. En god brukertilpasning kan være åpne og samarbeidsvillige personale, foreldres

opplevelse av å få påvirke barnas situasjon, og rimelige krav til barnas påkledning, bringing og henting (sst.).

Trivselsbegrepet i lovverket til barnehagene

Det finnes mange ulike barnehager både med hensyn til størrelse, eierskap og pedagogisk plattform. Alle barnehager må forholde seg til det offentlige lovverket rundt barnehagedriften. Lovverket gir rammer, verdier, innhold og retning på arbeidet i barnehagen. Begrepet trivsel er nevnt flere steder. Dette gjelder blant annet i rammeplanen for barnehagen (Kunnskapsdepartementet 2006) og forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler m.v. (Omsorgsdepartementet 1995). Dette lovverket er rammefaktorer som har betydning for barns trivsel i barnehagen.

I rammeplanen for barnehagen (2006) skal omsorg og læringsmiljøet til barnet i barnehagen være preget av å fremme trivsel, livsglede, mestring og følelse av egenverd. Planen vektlegger betydningen av voksnes rolle og oppgave. Barna møtes av ansvarsfulle voksne som preget av omsorg, nærvær og engasjement for det enkelte barn. Trivsel og utvikling for barnet er tema i barnehagens samarbeid med hjemmet. Rammeplanen nevner det særlig i forbindelse med foreldreråd og samarbeidsutvalg. Barnets trivsel og utvikling har foreldrene og barnehagens personale felles ansvar for å ivareta. Det fysiske miljøet både inne og ute skal bidra til å gi gode rammer for barnets trivsel, opplevelse og læring. Deltakelse i lek og vennskap med andre barn fremmer trivsel i barnehagen. Gjennom vurderinger av barnehagens arbeid er barnets og barnegruppas trivsel viktig å observere og fortløpende vurdere (Kunnskapsdepartementet 2006).

Forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler m.v. beskriver miljøets viktighet for å fremme trivsel, i barnehage, skoler og andre virksomheter. ”*Virksomheten skal fremme trivsel og gode psykososiale forhold*”(Omsorgsdepartementet 1995, § 12). Trivsel forstås i sammenheng med helsebegrepet og de positive sidene av dette. For å fremme trivsel og god psykososial helse i barnehagen, er struktur, forutsigbarhet og mestring gode bidrag til å gi barna positive sammenhengende opplevelser i barnehagen. Gode grunnleggende forhold som kan være viktig for et positivt psykososialt miljø er trygghet, mestring, nærhet og livsglede (sst.)

Dårlige psykososiale forhold i barnehagen kan føre til mistrivsel (sst.). Dette kan gi seg utslag i angst, spisevegring, psykisk tretthet, nedsatt motstandskraft for sykdom for barnet med mer (sst.). Dialogen mellom foreldre og ansatte i barnehagen er sentral for å kunne finne

ut om barnet trives i barnehagen. Det kan være viktig å merke om barnet viser en atferdsendring som for eksempel, at det blir mer innesluttet, gråter mer, søker mindre kontakt med andre barn og viser mer tendens til å være rastløs og urolig. Noe kan merke at barna i større grad blir mer sint og aggressiv og at søvn og kostholdet er mer variabelt. Disse momentene kan også være tegn på andre forhold. Barnet kan slite med sykdom, endringer i familien eller andre sosiale forhold (sst.). I det spesialpedagogiske arbeidet er det viktig å finne frem til forebyggende faktorer som kan motvirke mistriivsel. Noen av disse faktorene er barns innflytelsesmulighet, trygghet, omsorg og vennskap. Dette kan bidra til å motvirke mistriivsel og negativ atferd for barn i barnehagen (sst.).

Kunnskapsdepartementet mener at det trengs mer forskning på kvalitet i barnehagen. Kvaliteten på barnehagetilbudet som gis er avgjørende for barns utvikling og trivsel. Det pekes blant annet på kvaliteten i relasjoner mellom barn og ansatte, antall barn, fysiske forhold, og innhold i barnehagen. *”Det trengs mer kunnskap om hva som faktisk skjer i barnehagene, og hva slags sted barnehagene er for barn. I tillegg er det behov for mer forskning som tar utgangspunktet i barns perspektiv”* (Stortinget 2009, s. 9). Smith (2009) mener også det er mangel på forskning i Norge om ettåringer i barnehage og hvordan det er for små barna å være i gruppebasert omsorg det meste av dagen.

PRESENTASJON AV FORSKNING OM UTENLANDSADOPTERTE BARN SETT I LYS AV TILKNYTNING OG TRIVSEL

Risiko og beskyttelsesfaktorer

Risikofaktor brukes som en felles betegnelse på faktorer som øker faren for at mennesker kan utvikle ulike vansker. Generelt kan barns utvikling, sosiale vansker og psykiske lidelser være noen av risikofaktorene. Dette kan være knyttet til *”barnet (omfatter medfødte eller tidligere ervervede trekk som følge av miljøpåvirkning), foreldre og kjernefamilien (foreldrenes sterke påvirkningskraft på barnets utvikling at de danner et eget hoverområde), og det øvrige oppvekstmiljøet (omfatter alle mikromiljøer ut over kjernefamilien”* (Kvelling 2010, s. 166). Disse faktorene kan påvirke hverandre og skape store vansker for personen. Utenlandsadopterte barn er barn som er i barnevernets omsorg i de ulike giverlandene før de adopteres. Barna anses for å være i en risikogruppe for utvikling av ulike vansker. Dette forstås i sammenheng med risikofaktorer som adopterte barn kan være preget av. *”I risikogruppen for*

å utvikle en tilknytningsforstyrrelse, kan man finne alt fra adoptivbarn, fosterbarn og barn utsatt for alvorlig omsorgssvikt, til kuvøsebarn og flyktning og asylsøkerbarn” (Haarklou 2008, s. 1).

Risikofaktorer knyttet til adoptivbarnet kan være prematurbarn, psykomotorisk utvikling, fysiologisk regulering og nevrologisk utvikling (Kvello 2010). Dette kan henge sammen med biologiske foreldres livsvilkår som fattigdom og negativt miljø med vold og kriminalitet. Dårlig ernæring og rusmisbruk i svangerskapet eller omsorgssvikt er andre faktorer. Dette peker Gunnar og van Dulmen (2007) på kan føre til at det er ” *mange av de utenlandsadopterte barna som har utviklingsforsinkelser*”(Gunnar & van Dulmen 2007 m.fl. i Kvello 2010, s. 170). Dette kan sees i sammenheng med skolevansker og atferdsvansker hos omkring 40 % av de adopterte barna senere i utviklingen (Miller m.fl. 2009 i Kvello 2010). Det alle adoptivbarna har til felles, er brudd med biologiske foreldre, og andre omsorgspersoner og miljø i tidlig barneår. ”*Noen av dem har vært i fosterhjem og noen barn har vært i både barnehjem og fosterhjem, og noen har i tillegg tilbrakt tid på sykehus. Det er mange ulike erfaringer, som alle har satt spor hos barna*” (Andersen 2005, s. 14). Dette kan gi økt risiko for tilknytningsvansker i form av engstelig og unnvikende tilknytning siden barnet kan ha erfart skiftende, ustabil tilknytning til nære omsorgspersoner. Disse erfaringene kan barnet ta med seg videre i livet og ha økt risiko for utvikling av atferdsvansker.

Beskyttelsesfaktorer bidrar til å dempe risikoen for utvikling av vansker dersom et menneske utsettes for risikofaktorer. De sammen beskyttelsesfaktorene kan ha beskyttelse mot flere risikofaktorer. Beskyttelsesfaktorene forstås i sammenheng, påvirker hverandre og kan ha størst effekt når risikofaktorene rundt barnet er store. Dette forutsetter at faktorene har tilstrekkelig styrke (Kvello 2010). På linje med risikofaktorer kan beskyttelsesfaktorer deles inn tre grupper: barnet (genetiske, mentale, biologiske styrker), familien (foreldres utdanning og omsorgsevne) og mikrosystemer (barnehage, skole, aktiviteter) (sst.).

Presentasjon av resultater om utenlandsadopterte barns tilknytning

Resultater av funnene som er relevante om adoptivbarns tilknytning, kan sammenfattes i adoptivfamiliens stabile situasjon, den første tiden i familien og psykososiale utfordringer. Det har vært vanskelig å finne undersøkelser som bare omhandler adoptivbarns tilknytning og trivsel. Deler av undersøkelser av Botvar (1994, 1995) og Dalen og Sætersdal (1989, 1992, 1999), Dalen og Rygvold (1999, 2004, 2008) er valgt som relevante i denne sammenheng. Noen internasjonale undersøkelser av Juffer (2005) og Ijzendoorn (2005) er også referert. Det

pågår en norsk studie om internasjonalt adopterte barns sosiale utvikling. Dette er et søsterprosjekt til forskningsprosjektet ”*Barns sosiale utvikling*”(Atferdssenteret 2011), og resultatene vil foreligge ved utgangen av 2011.

”As expected from their less optimal start in life, international adoptees presented with more total, externalizing, and internalizing behavior problems than their nonadopted peers and are overrepresented in mental health service. However, the rate of behavior problems is modest, indicating that most international adoptees are well-adjusted” (Juffer & IJzendoorn 2005, s. 2512). Adoptivforeldrenes høye sosioøkonomiske status og høye motivasjon til å oppdra og bidra til å utvikle barnet, er noe av årsakene til at adoptivbarna kan tilpasse seg det nye livet på god måte (sst.). Sammenlignet med familier med biologiske barn pekes det på at adoptivfamilienes skilsmisseprosent er lavere, og de har en stabil økonomi (Botvar 1994). Dette kan ha årsak i at mange har ventet lenge på å få adopterer og det kreves trygge økonomisk rammer og langvarig ekteskap for å få godkjenning (Botvar 1995). Adoptivfamilier har et stabilt bosettingsmønster, de flytter færre ganger enn familier generelt. Boligen, boligsstrøk og lekeområder er oftest godt tilrettelagt for småbarnsfamilier (sst.). Dette kan være stabile beskyttelsesfaktorer for at adoptivbarnets tilknytning kan utvikles i en positiv retning.

Forventningene til adoptivforeldrene etter flere års venting på barnet kan være preget av urealistiske og sterkt harmoniserende tanker. Betegnelsen og opplevelsen av en annerledes fødsel blir brukt i beskrivelsen av adopsjon. Flere familier bytter barnets opprinnelige navn til norske navn. Dette kan vise viktigheten av å markere at barnet er deres, og kan ha betydningen for foreldrenes tilknytning (Dalen & Sætersdal 1992). Det kan vises seg at adoptivbarnet kan være avvisende til kontakt og nærhet, apatisk eller urolig. Dette kan være i sterk kontrast til foreldrene forventninger om et omsorgssøkende og kontaktsøkende barn. Dersom adoptivbarnet er flere år gammelt ved adopsjonen, kan barnet ha urealistiske forventninger om den nye familien. Forventningene kan bære preg av drømmer og tanker om den nye, harmoniske familien i bagasjen som kanskje ikke stemmer med virkeligheten. Dette kan skape ulike forventninger som kan bidra til vansker i form av mistriivsel for begge parter i tilknytningen den første tiden (sst.).

Adoptivbarn kan ha hatt en mangelfull erfaring av positiv tilknytning i tidlig barndom pga. blant annet skiftende miljø og omsorgssvikt. Dersom ikke adoptivforeldrene er oppmerksom på dette, kan barnets manglende erfaringer med tilknytningen skape vansker senere i livet. Adoptivbarn trenger tid på tilknytningen og kan reagere med regredering eller

vise stor grad av selvstendighet. Balansen mellom å la barna være liten og avhengig av voksne, og stille krav til barnets selvstendighet kan være vanskelig. *"Risikoen er altså til stede for at de krever en altfor høy grad av autonomi av et barn som ikke er psykisk modent for dette, eller at de lar barnet bli altfor lenge i en regressiv utviklingsfase"* (sst., s. 113). Dette kan ha betydning for tilknytningen med å forstå og ha positivt samspill til adoptivbarna i deres nye familier.

Dalen og Rygvold (2004) viser til den første tiden utenlandsadopterte barn er i adoptivfamilien. Barnet kan ha vansker og være utfordrene i forhold til søvn, spising, klenging og oppmerksomhetssøkende. Noen av barna kan ha psykiske reaksjoner pga. omsorgskift og omstilling. Dette kan avhenge både av grad, hyppighet og atferd hos barnet, alt etter alder og livserfaringer til barnet ved ankomst til Norge (Dalen & Sætersdal 1989). Noen av de eldre adoptivbarna kan kontinuerlig søke fysisk kontakt med mor (sst.). Familiene kan oppleve denne tiden som krevende. Gruppen adoptivbarn som kanskje var mest sårbar den første tiden var barn mellom 1 og 3 år gamle ved ankomst til Norge (sst.). Mange av barna kan falle til ro etter en periode på 3-6 mnd. Enkelte av disse barna har derimot problemer ut over denne tiden og viser omstillingsproblemer (Dalen & Rygvold 2004). Internasjonal forskning om adopsjon gir et forholdsvis positivt bilde av den psykologiske tilpasningen i adoptivfamiliene (Feigelman & Silverman 1983, 1984, 1990 i Dalen & Sætersdal 1992). De skandinaviske undersøkelsene viser også generelt et positivt bilde, men peker på at den første tiden kan være vanskelig for adoptivbarn og foreldre (Gardell 1980 i Dalen & Sætersdal 1992).

Undersøkelsen fra Dalen og Sætersdal (1989) peker på at mange av adoptivbarna har gått i barnehage, men at få har profesjonell hjelp. Dersom det har vært vansker med skolestart, har muligheten med utsatt skolestart vært en løsning. Dette viser kartleggingsundersøkelsen (Dalen & Sætersdal 1988 i Dalen & Sætersdal 1989) hvor hele 24 % av adoptivbarna som deltok hadde utsatt skolestart. Tendensen viste at barn med høy adopsjonsalder hadde større sjanse for utsatt skolestart enn barn som var yngre ved adopsjonstidspunktet. Skolen representerer et miljøskifte for barna, og dersom barna har en utrygg tilknytning, kan barnet bruke lang tid på å bli trygg. Dette kan bidra til konsentrasjonsvansker i skolen som kan hemme læring. Det ser i mindre grad ut til at den sosiale utviklingen har ført til vansker. Det er imidlertid når barnet kommer i høyere klassertinn at norsk og matematikk kan være vanskelig for barnet (Dalen & Sætersdal 1992). Dette kan ha sammenheng med bytte av språk og manglende begrepslæring på sitt nye morsmål. De fleste adoptivbarn bytter språk i

adopsjonsprosessen fra morsmålet i sitt hjemland og til primært norsk språk. Uansett hvilken alder barna er når adopsjonene skjer, kan barnet oppleve vansker med kommunikasjonen med nye foreldre. Denne utfordringen kan innvirke på tilknytning og trivsel for barnet både i forhold til samspill og forståelse for hverandre (sst.).

Botvar (1995) viser til at noen av de utenlandsadopterte barna har hatt symptomer på psykososiale problemer. Tendensen er at de som var yngst på adopsjonstidspunktet (under et halvt år) hadde færrest psykiske plager. Det vises til at barnets bakgrunn før adopsjonen kan ha en innvirkning på psykosomatiske symptomer. Barn som har bodd på barnehjem hadde høyere psykosomatiske symptomer og vansker utover den første tilpasningstiden. Barn som hadde bodd i fosterfamilie hadde lavere grad av dette (sst.). Dalen og Rygvold (2004) peker på at adopsjonsbarn med høy adopsjonsalder, og barn med dårligst helsetilstand hadde størst grad av vansker ved ankomsten til Norge.

Presentasjon av resultater om utenlandsadopterte barns trivsel

Resultater av funnene om adoptivbarns trivsel kan sammenfattes i adoptivbarnets helsetilstand, adoptivforeldrenes høye utdanning og yrkesvalg. God helse for barnet kan bidra til større grad av trivsel ved at barnet er frisk og opplever livet tilfredsstillende. Har barnet dårlig helse, kan dette bidra til mindre grad av trivsel ved at barnet ikke opplever livet som tilfredsstillende. Helsetilstanden til de fleste adoptivbarn er tilfredsstillende når de kommer til sine nye familier. Omtrent 10-15 % av barna er i dårligere fysisk forfatning. Dette kan ha en sammenheng med at noen av barna kommer fra land preget av krig, nød og fattigdom. (Dalen & Rygvold 1999). Botvar (1999 i Dalen & Rygvold 2008) viser til at det er flere enebarn blant utenlandsadopterte barn enn blant norskfødte. Dette kan gi barnet ekstra mye oppmerksomhet og omsorg fra adoptivforeldrene.

Adopsjonsfamilienes status og utdanning viser til at mange har middels til høy status, og har høyere utdanning enn det som er vanlig blant barnefamilier. Høyere utdanning kan gi kunnskap og forståelse for adoptivbarnas bakgrunn og eventuelle utfordringer. Dette kan bidra til trivsel for barna. Blant adoptivforeldrene er yrker innenfor helse, sosial eller undervisning ikke uvanlig. Undersøkelser fra blant annet Skandinavia viser at arbeiderfamilier er underrepresentert blant adoptivforeldre (Dalen & Rygvold 2004). Hver fjerde adoptivfar og mor har et yrke som gjør at de kommer i kontakt med barn og unge, og disse erfaringene og yrkespraksis kan være positive for adopterte barns trivsel. Samtidig kan foreldrenes høyere utdanningsnivå gi uheldige innvirkning på barnas motivering og læring

ved at kravene stilles for høyt til barnas utdanning og karriere, og dermed kan bidra til mistrivsel (Dalen & Rygvold 2008).

Botvar (1995) undersøker adopterte ungdommers tilfredshet og oppfattelse av eget selvbilde. Han sammenligner adopterte med en tilsvarende ungdomsundersøkelse fra 1990 (i Botvar 1995) av ungdom født i Norge. Det er stor grad av sammenfallende funn mellom de to gruppene med hensyn til trivsel. De fleste adopterte trives godt eller svært godt. Noe av grunnen til dette er adoptivfamilienes høye grad av stabilitet og trygge rammer. Adopterte ungdommer viser tendens til litt høyere selvbilde enn andre ungdommer generelt (sst.). Miljøskifte for adoptivbarna kan ha en positiv forsterkning på barnets utvikling. Adoptivfamiliene som preges av positivt emosjonelt og kognitivt miljø, er bra for barnets utvikling. Undersøkelsen viser at mange adoptivbarn trenger spesialundervisning pga. lærevansker (IJzendoorn, Juffer m.fl. 2005). Det pekes på at mishandling og forsømmelser i tidlig barndom er en større risiko for utvikling av atferdsvansker for barnet enn alder på adopsjonstidspunktet (Juffer & IJzendoorn 2005).

Det vises til at forskningen på utenlandsadopterte barn til tider har vært problemorienterte (Ramm 2007). Hvilket fokus forskningen har, forteller mye om hva forskningen er opptatt av. Det er sjelden det defineres hva en vellykket og mislykket adopsjon er. Er det medisinske eller kliniske aspektet viktig, hvilke perspektiver måles en vellykket adopsjon ut fra? Barnet, familien eller storsamfunnet? (Sætersdal & Dalen 1999). *”Generelt sett konkluderer internasjonal forskning med at adopsjoner stort sett er vellykkede. Dette gjelder særlig den psykologiske tilpasningen innenfor adoptivfamiliene, mens den politiske dimensjonen, definert som utenlandsadoptertes forhold til etnisk opprinnelse, ser ut til å være mer problematisk”* (sst., s.139).

OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

I denne masteroppgaven er det forsøkt å gi svar på problemstillingen om det er en sammenheng mellom utenlandsadopterte barns tilknytning og trivsel i barnehage. Problemstillingen er belyst gjennom teorier, faglitteratur og aktuelle undersøkelser. I lys av drøftingen av eventuelle sammenhenger mellom tilknytning og trivsel, er det rimelig å anta en sammenheng.

Det er vanskelig å finne forskning som bare omhandler adoptivbarns tilknytning og trivsel, og tilknytning og trivsel i barnehagen. Dette er i seg selv et viktig funn som er avdekket i masteroppgaven. Slik jeg ser det er det behov for mer forskning innen dette temaet.

Økt kunnskap og forskning kan bidra til å ivareta og kvalitetssikre utenlandsadopterte barns tilknytning og trivsel i barnehagen. Forskingen kan bidra til å gi mer kunnskap og forebygge eventuelle atferdsvansker som kan oppstå i lys av barn med utrygg og engstelig tilknytning. Dette kan bidra til økt bevissthet og fornyelse i det spesialpedagogiske arbeidet knyttet til tilknytningsvansker og atferdsproblematikk.

Utenlandsadopterte barn er like forskjellig som alle andre barn, men det er noen felles trekk; brudd med biologiske og nære omsorgspersoner, skifte i språk og miljø. Mange av barna kan være prematurbarn, og ha utfordringer knyttet til psykisk og fysisk utvikling. Dette kan ha årsak i biologiske foreldres livsvilkår, fattigdom, rusmisbruk, vold og kriminalitet. Foreldrenes omsorgsevne kan være svekket, og risikofaktorer som negativt miljø og fattigdom kan bidra til å utvikle tilknytningsvansker for barnet (Kvello 2010). Adoptivfamiliene kan ha beskyttelsesfaktorer som god omsorgsevne, utdanning og stabilitet i familien. Dette kan bidra til trygg tilknytning og forebygge utvikling av tilknytningsvansker (sst.).

De valgte definisjonene av tilknytning og trivsel har flere felles trekk som fokus på enkeltindividet, universelle perspektiver, menneskenes egne forventninger, følelser og samspill med andre mennesker. Den valgte definisjonen av begrepet tilknytning (Tetzchner 2001) beskriver at dette er en tidlig egenskap hos barnet som inkluderer følelser og universelle perspektiv. Definisjonen inkluderer personens individuelle oppfatning av sitt liv, personens mål, forventninger og følelsesregister. Tilknytningen utdypes nærmere gjennom emosjonelle sider og bånd. Barnets erfaringer med mor som trygg base og rollemodell er sentralt i barnets erfaringer i tilknytningen. Den valgte definisjonen av trivsel (WHOQOL 1995 i Rustøen 2001) beskriver livsområder som er viktig for personen, uavhengighet av kultur og levestandard, og livskvaliteten for den enkelte. Tilknytning og trivsel forstås som prosesser hvor samspillet med andre mennesker og miljøer er sentralt. Relasjon er viktig for at tilknytningen skal finne sted. Opplevelsen av trivsel kan oppstå uavhengig av menneskets relasjoner.

Smith (2009) peker på at det er nødvendig med mer forskning knyttet til små barns trivsel i barnehage. Forskningsprosjektet "*Barns sosiale utvikling*" (Zachrisson, Nærde m.fl. 2011) som er under arbeidet, undersøker barnets utvikling fra spedbarnsalderen og samspillet mellom familien, barnet og omgivelsene. Undersøkelsen inkluderer også utenlandsadopterte barns sosiale utvikling. Den kan komme med interessante funn om utenlandsadopterte barns tilknytning og trivsel i barnehage, og bidra til økt kunnskap om temaet i det spesialpedagogiske praksisfeltet.

Masteroppgavens teoretiske drøftinger og momenter fra aktuell faglitteratur og studier, styrker antakelsen om at det er en sammenheng mellom tilknytning og trivsel. I studie av aktuelle undersøkelser viser det seg at det ikke finnes relevante undersøkelser som har med begge begrepene og fokuset på utenlandsadopterte barn. Gjennom andre relevante undersøkelser vises det til funn som gir støtte til antagelsen om at det er sammenheng mellom barn med trygg tilknytning og trivsel. Barna som uttrykker trygg tilknytning har trolig erfaringer knyttet til sensitive, oppmerksomme og trygge voksne. De kan ha opplevd voksne som trygg base, og voksne har bidratt til gode indre rollemodeller for barnet. Atferden kan bære preg av barn som er samarbeidsvillig, entusiastisk og positiv. Tilknytningserfaringene er gode, og disse tar barnet med seg i møte med andre. Dette kan bidra til vennskap, sosialt samspill og gode relasjoner for barnet i barnehagen.

Undersøkelser om barns trygge tilknytning i barnehagen viser at høy kvalitet i barnehagen og kortere dager i barnehagen kan bidra til trygg tilknytning. Trivselsfaktorer er generell trivsel blant barna, barnas sosiale liv og vennskap med andre barn i barnehagen, opplevelse av trygghet, barns innflytelsesmulighet og foreldrenes tilfredshet med barnehagen. Undersøkelser om adoptivbarns trygge tilknytning viser at adoptivfamiliens stabile situasjon, den første tiden i familien og mindre grad av psykososiale vansker hos barnet er faktorer som bidrar til trygg tilknytning. Undersøkelser om adoptivbarns trivsel viser at barnets gode helsetilstand kan bidra til dette. Adoptivforeldrenes høye utdanning og yrkesvalg kan bidra til forventningspress om at barnet skal følge i deres fotspor. Dette kan bidra til mistriivsel for barnet.

De samme undersøkelsene viser til funn som gir støtte til antagelsen om at det er sammenheng mellom barn med utrygg tilknytning og mistriivsel. Barn med utrygg tilknytning har trolig møtt mangelfull omsorgskvalitet i form av lite oppmerksomhet og sensitivitet fra nære omsorgspersoner. Ignorering, avvisning og manglende samspill fra omsorgspersoner kan bidra til utrygg tilknytning. Disse tilknytningserfaringene er mindre gode, og barna kan møte andre slik de selv har blitt møtt. Dette kan føre til at barna blir uoppmerksomme, utagerende, og usosial, og atferden som kan forstås som atferdsvansker hos barnet. Med en negativ atferd kan barnet få færre venner, mindre sosialt samspill og mer negativ respons fra miljøet. Adoptivbarnets mangelfulle erfaringer med positiv tilknytning før adopsjonen, barnets alder på adopsjonstidspunktet og barn med dårlig helsetilstand er faktorer som kan bidra til utvikling av utrygg tilknytning og mistriivsel hos adoptivbarn. Faktorer som kan antas å innvirke til utvikling av utrygg tilknytning hos barn i barnehagen er; stadig skift av

omsorgspersoner, mange timer av dagomsorg utenfor hjemmet og dårlig kvalitet på denne, mødre med lavere grad av utdanning, og manglende sensitivitet og respons overfor barnet. Samarbeidsproblemer internt i barnehagen, negativt arbeidsmiljø, og lange dager for barnet i barnehagen kan være risikofaktorer for å utvikle sosioemosjonelle vansker, og øke sjansene for mistrivsel.

Disse momentene og funnene fra aktuell forskning styrker antakelsen om at det er rimelig å anta en sammenheng mellom utenlandsadopterte barns tilknytning og trivsel i barnehage. Jo mer trygg tilknytning for barnet, dess større sannsynlighet for trivsel, og jo mer utrygg tilknytning, dess større sannsynlighet for mistrivsel.

Litteratur

- Abrahamsen, G. (1997). *Det nødvendige samspillet*. Oslo: Gerd Abrahamsen og Tano Aschehoug.
- Abrahamsen, G. (2002). Samspill mellom barn og voksne med fokus på det emosjonelle perspektiv. *Landskonferansen: Det lille barn og de store muligheter. Barnet i samspill med sine omgivelser*, s. 12-20.
- Aggernæs, A. (1988). *Livskvalitet. En bok om livskvalitet som centralt begrep i sundhedsarbejde, socialt arbejde, kulturdebat og politik*. København: FADL. Foreningen av danske lægestuderendes forlag.
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., m.fl. (1978). *Patterns of Attachment. A psychological study of the strange situation* New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.
- Andersen, J., Gundelach, S., m.fl. (2008). *Trygge og utrygge barn i barnehagen*. København: Pedagogisk Forum.
- Andersen, T. (2005). *Adopterte barns bakgrunn*. Oslo: Adopsjonsforum, Inoradopt, Verdens Barn.
- Atferdssenteret. (2011). "Atferd og sosial kompetanse i barnehagen hos 2-åringer sett i lys av barnehagefaktorer og tidlig utvikling. Foreløpige resultater fra Barns sosiale utvikling, Atferdssenteret." from <http://www.uv.uio.no/isp/forskning/grupper/adopsjon/>.
- Berulfsen, B. & Gundersen, D. (2007). *Fremmedordbok blå ordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Botvar, P. k. (1994). *Ny sjanse i Norge. Utenlandsadoptertes oppvekst og levekår*. Oslo: Diakonhjemmets høgskolesenter.
- Botvar, P. K. (1995). *Når øst møter vest. En undersøkelse blant adopterte fra Korea, India og Thailand*. Oslo: Diakonhjemmets høgskolesenter.
- Botvar, P. K. (1999). *Meget er forskjellig, men det er utenpå? Unge utenlandsadoptertes levekår og livskvalitet*. Oslo: Diakonhjemmets høgskolesenter.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss: Attachment*. London: Penguin Group.
- Bowlby, J. (1979). *At knytte og bryde nære bånd. Tilknytning og tab, selvtillid og sorg*. London: Tavistock Publications Ltd.
- Bowlby, J. (1988). *En sikker base. Tilknytningsteoriens kliniske anvendelser*. London: R.P.L.Bowlby, R.J.M. Bowlby & A.Gatling.
- Bowlby, J. (2007). Separasjonsangst. I E. Jerlang (Red). *Psykologiske tænkere. Et tekstutvalg*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bronfenbrenner, U. (1976). Opvækst og miljø. Økologisk socialisationsforskning. I E. Kletter (Red). *Ökologische Sozialisationsforschung* Stuttgart: Gyldendals Bokhandel
- Bø, I. (2000). *Barnet og de andre. Nettverk som pedagogisk ressurs*. Oslo: Inge Bø og Universitetsforlaget.
- Cramer, J. A. & Spilker, B. (1998). *Quality of life and Pharmacoeconomics. An introduction*. Philadelphia: Lippincott-Raven Publishers.
- Dalen, M. (2006). *Adopterte barn i skolen*. Oslo: Adopsjonsforum, Inoradopt, Verdens barn
- Dalen, M. & Rygvold, A.-L. (1999). *Hvordan går det på skolen? En analyse av utenlandsadopterte elevers skolekompetanse*. Oslo: Institutt for spesialpedagogikk Universitetet i Oslo.
- Dalen, M. & Rygvold, A.-L. (2004). *Barn adoptert fra Kina - i familien og på skolen*. Oslo: Institutt for spesialpedagogikk, Universitetet i Oslo.
- Dalen, M. & Rygvold, A.-L. (2008). Internasjonale adopsjoner i Norge. I E. Befring & R. Tangen (Red). *Spesialpedagogikk*. Oslo: Cappelen Damm AS.
- Dalen, M. & Sætersdal, B. (1989). *Utenlandsadopterte barn i Norge. NORAS. Norges råd for anvendt samfunnsforskning. Forskning om velferdssamfunnet. Sammendragsserie 2*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dalen, M. & Sætersdal, B. (1992). *Utenlandsadopterte barn i Norge. Tilpasning - Opplæring - Identitetsutvikling. Empirisk undersøkelse og teoretisk viderutvikling*. Oslo: Spesiellærerhøgskolen - Universitetet i Oslo.

- Dalen, M. & Sætersdal, B. (1999). *Kunnskapsstatus om utenlandsadopsjon. En sammenfatning av resultater fra sentrale forskningsprosjekter gjennomført i Vest-Europa og Nord-Amerika*. Oslo: Institutt for spesialpedagogikk. Universitetet i Oslo. Nr 1-1999.
- Erikson, E. H. (1950). *Barndommen og samfunnet*. Oslo/Gjøvik: W.W.Norton & Company, Inc.
- Freud, S. (1929). *Forelesninger til innføring i psykoanalyse*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Gulbrandsen, L. M. (2006). Urie Bronfenbrenner: En økologisk utviklingsmodell. I L. M. Gulbrandsen (Red). *Oppvekst og psykologisk utvikling. Innføring i psykologiske perspektiver*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hansen, M. B., Moe, V., m.fl. (2010). *Håndbok i sped - og småbarns psykiske helse*. Oslo Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Haugen, R. (1994). Trivsel, selvoppfatning og sosialt miljø i klassen. En analyse av sammenhenger. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 3, 163-174.
- Hind, R. (2008). "Tilfreds med barnehagetilbudet. Spørreundersøkelser blant foreldre med barn i barnehage." from <http://www.regjeringen.no/upload/KD/Vedlegg/Barnehager/Rapporter%20og%20planer/752409619-1-200804971-11.pdf>.
- Hinde, R. A. (1974). *Biological bases and human social behavior*. New York and London: McGraw-Hill.
- Huse, I. S. (2006). *Adopterte barn og tilknytning*. Oslo: Adopsjonsforum, Inoradopt, Verdens barn
- Haarklou, J. (2008). "Emma tvert imot" - eller noe mer - 10 år senere: Hun trenger TIFA: de tilknytningsfremmede aktiviteter. Verdens Barns medlemsblad nr. 1-2008. Oslo: Verdens barn.
- Haarklou, J. (2011). Elsk meg først, så kan jeg leke med de andre. Adopsjonsforum nr.1-2011. Oslo: Adopsjonsforum.
- IJzendoorn, M. H. v., Juffer, F., m.fl. (2005). Adoption and Cognitive Development: A Meta-Analytic Comparison of Adopted and Nonadopted Children's IQ and School Performance. *Psychological Bulletin* 2005, , No. 2,, 301-316.
- Juffer, F. & IJzendoorn, M. H. v. (2005). Behavior Problems and Mental Health Referrals of Internationales Adoptees. *American Medical Association*, No. 20
- Knutstad, U. (2010). *Sentrale begreper i klinisk sykepleie. Sykepleieboken 2*. Oslo: Akribe AS.
- Kunnskapsdepartementet. (2006). "Rammeplanen for barnehagens innhold og oppgave." from <http://www.regjeringen.no/upload/KD/Vedlegg/Barnehager/rammeplanen.pdf>.
- Kvellido, Ø. (2010). *Barn i risiko. Skadelige omsorgssituasjoner*. Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Kvistad, K. (2004). *Forsknings- og utviklingsprosjektet "Den norske barnehagekvaliteten" 2002-2004. Sluttrapport*. Trondheim: Dronning Mauds Minne. Høgskole for førskoleutdanning.
- Kvistad, K. & Søbstad, F. (2005). *Kvalitetsarbeid i barnehagen*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.
- Lund, T. & Haugen, R. (2006). *Forskningsprosessen*. Oslo: Uipub AS.
- Lyngvi, M. S. & Rygvold, A.-L. (2004). *Adopterte barn i barnehagen*. Oslo: Adopsjonsforum, Verdens Barn, Inoradopt.
- Mordal, T. L. (2003). Brukertilpasset tjenestekvalitet. En casestudie om forholdet mellom aktørnivåer i barnehagesektoren. Avhandling for dr.philos.-graden. Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi. *Fagrapport nr. 6 -2003*.
- Mordal, T. L. (2004). Barnehagetilbud som dekning av behov hos barn og foreldre - et brukerperspektiv. På vei mot en ny barndom? Barneomsorg og barns liv i barnehagen i et foranderlig samfunn. S. i. f. forbruksforskning. Trondheim 8.-9. september 2004: Nasjonalt seminar i det nasjonale nettverket til prosjektet: Det moderne barnet og det fleksible arbeidslivet.
- Næs, T. I. & Mordal, T. L. (1997). Barns trivsel i barnehagen. *Statens institutt for forbruksforskning*, nr. 13.
- Næss, S., Masterkaasa, A., m.fl. (2001). *Livskvalitet som psykisk velvære*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

- Omsorgsdepartementet, H. o. (1995). "Forskrift om miljørettet helsevern i barnehager og skoler m.v.", from <http://www.lovdata.no/for/sf/ho/to-19951201-0928-003.html#12>.
- Petersen, E., Andersen, J. G., m.fl. (1994). *Livskvalitet og holdninger i det variable nichesamfund - en antologi fra "Kriseprojektet" ved det Samfundsvidenskapelige Fakultet, Aarhus universitet*. Århus: Psykologisk institut, Aarhus Universitetsforlag.
- Ramm, A. (2007). *Adoptert. Et annerledes perspektiv, et livsløp, et oppgjør*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Ringdal, K. (2001). *Enhet og mangfold. Samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Rosenvinge, J. H. (2008). Emosjonelle vansker som spiseforstyrrelser og selvskading - hvordan kommer de til uttrykk, og hvordan kan de forstås? I R. Haugen (Red). *Barn og unges læringsmiljø 3 - med vekt på sosiale og emosjonelle vansker*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Rustøen, T. (2001). *Håp og livskvalitet. En utfordring for sykepleieren?* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Rygård, N. P. (2006). *Børn og Unge med Tilknytningsforstyrrelser "Tidlig Frustration". Håndbog i det praktiske arbejde. 3. utgave*. Svendborg: Forfatterforlaget.
- Schaffer, H. R. & Emerson, P. E. (1964). *The development of social attachments in infancy. Monographs of the society for research in child development, 29 nr. 94*. Yellow springs, Ohio: The Antioch Press.
- Sentralbyrå, S. (2011, 6. mai 2011). "Barnehager. Foreløpige tall, 2010." from <http://www.ssb.no/emner/04/02/10/barnehager/>.
- Sentralbyrå, S. (2011, 6. mai 2011). "Befolkningsstatistikk. Adopsjoner 2009." from <http://www.ssb.no/emner/02/02/10/adopsjon/index.html>.
- Smith, L. (2002). *Tilknytning og barns utvikling*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Smith, L. (2006). Bowlbys teori om barnets bånd og empiriske studier av tilknytning. I L. M. Gulbrandsen (Red). *Oppvekst og psykologisk utvikling. Innføring i psykologiske perspektiver*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Smith, L. (2009). "Barnehagen: Tilfredstiller ikke ettåringens behov." Apollon. Forskningsmagasin fra Universitetet i Oslo 05.03.2009. from http://www.apollon.uio.no/vis/art/2009_1/artikler/barnehagebarn.
- Smith, L. & Ulvund, S. E. (1999). *Spedbarnsalderen*. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Solheim, E. (2010). Utviklingsstøttende samspill i barnehagen - fokus på de minste barna. I Ø. Kvello (Red). *Barnas barnehage 2. Barn i utvikling*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.
- Stern, D. N. (2003). *Spedbarnets interpersonlige verden*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Stortinget, F.-o. k. (2009). Innst. 162 S. Innstilling fra familie- og kulturkomiteen om kvalitet i barnehagene. F.-o. kulturkomiteen. Oslo: Stortinget.
- Svenkerud, A. S. H. o. H. (1983). *Oxford Engelsk-Norsk Ordbok*. Oslo: Oxford University Press, J.W. Cappelens Forlag A.S.
- Sætersdal, B. & Dalen, M. (1999). *Hvem er jeg? Adopsjon, identitet og etnisitet*. Oslo: Akribe forlag.
- Søbstad, F. (2008). Barns bidrag til kvalitet i barnehagen. *Barnehagefolk Nr 2/2008, s. 81-85*, Pedagogisk Forum.
- Tetzchner, S. v. (2001). *Utviklingspsykologi. Barne og ungdomsalderen*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag
- Thagaard, T. (2003). *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Ventegodt, S. (1995). *Måling av livskvalitet. Fra teori til praksis*. København: Forskningscenterets Forlag.
- Winsvold, A. & Gulbrandsen, L. (2009). *Kvalitet og kvantitet. Kvalitet i en barnehagesektor i sterk vekst*. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. NOVA Rapport 2/2009.

- Zachrisson, H. D., Lekhal, R., m.fl. (2010). Barnehage og psykisk helse hos sped- og småbarn. I V. Moe, K. Slinning & M. B. Hansen (Red). *Håndbok i sped- og småbarns psykiske helse*. Oslo: Gyldendal Akademiske.
- Zachrisson, H. D., Nærde, A., m.fl. (2011). Atferd og sosial kompetanse i barnehagen hos 2-åringer sett i lys av barnehagefaktorer og tidlig utvikling. Foreløpige resultater fra Barns sosiale utvikling, Atferdssenteret. Oslo: Atferdssenteret
- Aasheim, M. (2007). *Er det sammenheng mellom oppdragelse og utvikling av atferdsproblemer hos barn?* Tromsø: Universitetet i Tromsø